

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

FILOZOFSKI FAKULTET

FENOMEN TRAGIČKOG KOD GRKA

MASTER RAD

Mentor:

Dr Zoran Arsović

Kandidat:

Bojana Mandić

Banja Luka, maj 2018. godine

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

FENOMEN TRAGIČKOG KOD GRKA

MASTER RAD

Mentor:
Dr Zoran Arsović

Kandidat:
Bojana Mandić

Banja Luka, maj 2018. godine

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

THE TRAGIC PHENOMENON OF GREEKS

MASTER WORK

Mentor:
Dr Zoran Arsović

Candidate:
Bojana Mandić

Banja Luka, may 2018. year

Mentor: dr Arsović Zoran, redovni profesor, Filozofski fakultet u Banjoj Luci

Naslov master rada: Fenomen tragičkog kod Grka

Rezime: Smještanje fenomena tragičkog u samu suštinu čovjekove egzistencije zahtjevaće uvid i tumačenje djela antičke Grčke. Ticaćemo se razumijevanja kako mitološke sadržine, tako i dostignuća umjetnosti, prevashodno tragedije, i na kraju same filozofije koja se ispostavlja kao jedan centar sabiranja duge tradicije. Razumijevanje predstave religioznosti Helena vodiće ka već duboko utkanom pogledu na svijet u predistorijskim vremenima. Iz samog razumijevanja religioznosti koja je nadasve prirodna i vezana za život, postaviće se i osnovni zahtjev pred čovjeka kao zahtjev za prevladavanjem konkretne situacije, ili insistiranjem na ostajanju u takoreći rascjepu između ontološke i ontičke sfere. Fenomen tragičkog će se smjestiti u nužni antinomični karakter postojanja, koji se nadaje u stvaralaštvu Grka, uvijek kroz prikaz individualnog i univerzalnog, gdje se primat uvijek tiče cjeline ili harmoničnog Jednog. Pitanje osmišljavanja i time podnošenja života uvijek ide iz nužde i težine postojanja, ukoliko se usudimo gledati u bezdan naše egzistencije. Filozofija na liniji naslijeđa, njegovanja života kakav se može nazvati tragičkim stoji kao čuvar smisla.

Ključne riječi: Filozofija, tragedija, tragičko, božansko, podražavanje, pjesništvo, mit, religija, vrlina, mjera.

Naučna oblast: Humanističke nauke

Naučno polje: Filozofija

Klasifikaciona oznaka (CERIF šifrarnik): N001 - Filozofija

Tip odbrane licence Kreativne zajednice (Creative Commons): Autorstvo – nekomercijalno (CC BY - NC)

Mentor: Phd Zoran Arsović, professor at Faculty of Philosophy (University of Banja Luka)

Master work title: The tragic phenomenon of Greeks

Summary: Placing the phenomenon of tragic in the very essence of human existence requires the insight and interpretation of the works of ancient Greece. We will understand of both mythological content and the achievements of art, primarily the tragedy, and at the very end of the very philosophy which turns out to be a center of compilation of the long tradition. Understanding the religious image of Helen will lead to a deep-seated view of the world in prehistoric times. From the very understanding of religiosity which is above all of natural and life-related, a basic requirement for man will be established as a demand for the overcoming of a particular situation, or by insisting on staying in the so-called cleavage between ontological and ontic sphere. The phenomenon of tragic will be placed in the necessary antinomic character of the existence, which is to be found in the creation of the Greeks, always through the representation of the individual and universal, where the primacy is always concerned with the whole or the harmonious One. The question of the design and the submission of life always goes from the necessity and weight of existence, if we dare to look at the abyss of our existence. Philosophy on the line of the heritage of the nurturing of life that can be called tragic stands as the guardian of the sense.

Keywords: Philosophy, tragedy, tragic, divine, enthusiasm, poetry, myth, religion, virtue, measure.

Scientific area: Humanistic Sciences

Scientific field: Philosophy

Classification mark (CERIF code): N001

Type of selected license of Creative Commons: Authorship – NonCommercial (CC BY-NC)

SADRŽAJ

UVOD	7
1. OD MODERNOSTI KA ANTICI	13
2. PUT OBRAZOVANJA U ANTICI	19
2.1. Karakter grčke religioznosti	24
2.2. Karakter grčkog pjesništva	31
3. POJAM MIMESISA	34
3.1. Razlika ontološke i ontičke <i>mimesis</i>	38
4. DIJALEKTIKA - TRAGIČKO U DRUGOM RUHU	42
4.1. Iskustvo i mišljenje tragičkog	48
ZAKLJUČAK	54
LITERATURA	58

UVOD

Smještanje čovjeka u rascjep između onoga u šta je svakodnevno uronjen, u svijet kao takav, i onoga što ga nadilazi, definiše egzistenciju ljudskog bića kao polarnu, kao egzistenciju u sukobu. Sve postojeće svjedoči imperativnu relaciju koja obilježava naše mišljenje i nahođenje, svjedoči relaciju bitak – biće. Vještina igranja kroz takvo razlikovanje ocrtavaće i putanju našeg promišljanja fenomena tragičkog, koji se po svemu jedino i može tražiti u sukobljavanju.

Zašto pisati o tragičkom karakteru? Početni odgovor jeste pretpostavka da pisanje tj. promišljanje jedino jeste u moći čovjeka kada se zatekne u ponornosti svoje egzistencije. Čovjek iz svoje bestemeljnosti stupa u konflikt sa svime što ga okružuje, te kroz uporedno stajanje otkriva i naslućuje razlike. Jedino iz razlike naspram nečega i možemo postaviti određenje neke stvari, tako i čovjekov život značaj dobija iz pogleda u ono bitno, koje se prije svega zvalo imenima bogova. Tako se sav život može svesti u nama bitan pojam odmjeravanja. Traženje mjesta za čovjeka koji ne poznaje svoj temelj zahtjevaće moć rasuđivanja ili mjerenja, ukoliko želimo iskazati mogućnost tragičkog elementa, koji se uvijek tiče ne naivnog ili svakodnevnog postojanja, već nužno života u patnji, koja ima bitan egzistencijalni značaj.

U pokušaju prikazivanja horizonta ovog fenomena, svaki govor moraće se što je to više moguće držati naglasaka na onome bitnom. Govor o tragediji i filozofiji, i izvoristu istih nužno mora da se uzdigne iznad svake partikularne i istorijske forme, ali ne odbacujući ih kao irelevantne, već opet kao likove iza kojih leži skriveno tj. kao objektivaciju. Zadatak pri uvođenju ogleda se na uzdizanju govora na ravan koja svjedoči relaciju bitak – biće, tj. uvijek se držati jednog ontologijski usmjerenog pogleda, kao krajnje stranu pojavu danas. Sa takvim pristupom će se obezbjediti ispravno tumačenje fenomena tragičkog, tumačeći ga kao presudan način iskušavanja postojanja.

Prvi i odlučujući vid iskušavanja ljudske egzistencije u njenoj polarnosti tiče se slučajnosti postojanja ili prvog dodira sa suprotnim, ništećim, ili prolaznim karakterom svih bića. Na taj način čovjek zauzima jednu poziciju tragaoca. Smrt kao orijentir života, odmjerava sukob vremenitog i vječnog, uopšte i daje mogućnost predstave višeg oblika života no što je to svakodnevni čovjekov. Tim činom čovjek stupa na pozornicu, gdje

nastaje igra koja nema jasnih granica, ili jasnog cilja po sebi, a nada se kao presudna za svo životno nahodjenje, jer se u njoj život iskušava: „Ko traži put ka sebi samom, taj sniva o stanju u kojem bi podnosio sebe samog.“¹

Zadatak koji se postavlja pred nas jeste iskazati tragički karakter životne igre koja u sebe sakuplja sve polarnosti, i to kroz mnogostrukost likova istine i neistine, iskazane kroz poimanje religioznosti, umjetnosti (bitno pjesništva) i filozofije. U bitnim likovima prikazana jedinstvena nit grčkog genija.

Način na koji ćemo ograničiti polje istraživanja ticaće se vremena koje je davno minulo, ticaće se kulture čiji se obrisi još samo naziru, iako stoje kao temelj naše civilizacije. Tičemo se antičkog grčkog „pogleda na svijet“ ili bolje rečeno živog shvatanja postojanja. Izvorište svakog nama poznatog fenomena leži prije svih dovedeno ka mišljenju u antičkoj Grčkoj, i to s obzirom na mogućnost epohe koja je izrasla na prebogatim tlu tradicije, ili iz naslijeđa starih. Filozofija u izvornom obliku nije bila osiromašena ili slijepa za naslijeđe iz koga je ponikla. Fenomen tragičkog stoji kao jedan moment tog naslijeđa, gdje se kroz prizmu religioznosti, umjetnosti, i filozofije uvijek ukazivalo na čovjekovu pozicioniranost između konačnog i vječnog, trenutnog i stalnog, poziciju u kojoj se vrtloži život.

Razumijevanje tragičkog karaktera prije svakog mišljenjem obuhvaćenog predstavljanja leži u odrazu religioznosti kakva se nada u antici. U mitskim vremenima pjesnika nastaju temeljne postavke i predstave kako svijeta uopšte, tako i ljudskog bića i njegove uloge u već pomenutoj igri. Odslikavanje svijeta bogova i ljudi u mitovima, iako se uzima kao primitivan vid mišljenja, zapravo predstavlja svaki preduslov logičkog rasuđivanja, jer jedno nastaje uvijek u sukobu ili naspram drugoga. Iz vremena mitova, ili vremena starog pjesništva Homera i Hesioda postavlja se uvijek iskušavana relacija čovjeka i boga, tj. relacija bitka i bića u takozvanom izvornom liku, koje naslijeđem prati i prožima svo dalje mišljenje, uslovljavajući ga ako treba da se nazove vrijednim i dostojnim.

Na granicama zapadnoevropske civilizacije i kulture prije svega imamo jednu mitotvornu sliku kosmosa koja svjedoči jedinstvo odslikano kroz razne likove bogova, a tako i tragičkih junaka, nošeno pjesničim nadahnućem kroz vjekove grčke tradicije. Iz

¹ Peter Sloterdijk. *Mislilac na pozornici*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1990. Str. 112.

nužnosti vremena koje je uvijek u vidu smjenjivanja i nastajanja, odslikavanje se pomijera sa simboličkog mišljenja, na takoreći jasnije izražavanje, čime i stupamo u oblast filozofije, koja se javlja u trenutku kada uzmiču bogovi Olimpa, kao što su se nekada i stari bogovi povukli pred Olimpljanima. Obrat se dešava kada je promjena bila neizbježna i ciklus morao krenuti ka kraju (početku). A u svakoj smjeni mišljenja čovjek je opet ostajao isti, uvijek već napušten, i uvijek već nedostatan, sada vođen primatom logosa, gdje se nastavlja put ka izvrsnom načinu života, traganje za onim što se označavalo pojmom arete. Ukoliko na život gledamo kao kruženje, pogledom u smrt nećemo se zadržati na strahu od nje, već ćemo pogled okrenuti ka strahu od života. Život je taj kojim raspolazemo i koji se može potrošiti takoreći uzaludno, jer to je jedino dostupno ljudskom biću, naime osmisliti život vrijedan življenja iz svijesti da je kraj neizbježan, i time se ne prepustiti obesmišljavanju koje jedino vodi u svojevrstan vakum ili prazninu.

Pozivajući se na misao starih, evidentno je da podražavalački karakter ljudskog bića mora stajati u centru našeg istraživanja. Čovjek uči na način podražavanja, jer je biće koje svoj opstanak zasniva na slikanju. Jedna od prvih jasnih „istina“ (kao što je i svijest o prolaznosti) jeste da čovjek slika od trenutka kada otvori oči, i susretne se sa onim što ga okružuje, te postepeno počinje okolinu upijati u sebe i time razvijati se. Pitanje koje je potrebno postaviti ogleda se u granici podražavanja, tj. da li se taj proces ikada može i da li se zaustavlja, pa da za kratak vijek koji je dosuđen čovjeku kažemo da je ispunio svoje mogućnosti? Ovde se susrećemo sa suprotnostima modernog shvatanja ispunjenja i to bitno individualnih postignuća, nasuprot jednog izvornijeg shvatanja ispunjenja ljudskih potencijala kakvo je postojalo u shvatanju vrline u antičkoj Grčkoj.

Jasnije formulisano pitanje glasi: da li granica kao takva uopšte može postojati (u smislu ograničenosti na ontičku sferu), a tako i naša svijest o njoj, kada u naslijeđu kojem možemo predati vjernost ili ne, uvijek svjedočimo probijanje egzistencije u ono neizvjesno, i iz njega crpeći najveće izvjesnosti za jedan život ovde i sada? Paradoksalno, ali se javlja. Da li podražavanje uvijek iziskuje i pouzdanje? Valja se pitati u šta se mi pouzdamo, kada malo toga znamo? Sva pitanja su formulisana pod pritiskom osjećanja, a tako i mišljenja, koje nema mogućnost nekog samosmjelog izjašnjavanja i ukazivanja na

čvrsto sagledane istine, jer mu nešto ne dopušta da zaroni u sigurnost, koja se već uvijek pojavljuje kao nesigurnost.

Ko je ako ne Grci iskušao krajnosti čovjekove metamorfozičnosti? Istrajavanjem na povezivanju i naslućivanju onog elementa koji spaja sve postojeće u ono cijelo, okrećemo se Platonu, koji stoji kao onaj što još jednom svjedoči relacije koje bitno određuju egzistenciju čovjeka, i problematizuje ih „uvijek iznova“, i time odričući mogućnost zapalosti u ono što bismo nazvali zabludom, ili mogućnošću pogrešnog tumačenja (prijanjanja uz sliku stvarnosti kakva se nadaje oku isključivo). Kroz dijaloški način govora to „uvijek iznova“ dobija svoju objektivaciju, i time prikazuje zahtjev za neprekinutim traganjem, nasuprot čega opstoji jedan sofistički duh kao korelativ mišljenju koje je okoštalo i zatvoreno u sebe, koje i ne želi dalje od sebe. Time se nastavlja problematika podražavalačkog principa, koja će biti ocrtana kroz razlikovanje ontološkog i ontičkog aspekta mimesisa.

Religiozan stav kao životan stav, podražavalačka moć kao ona dosuđena čovjeku, mišljenje kao ono koje vodi, sve ide u jedno, u život kao iskušavanje. Fenomen tragičkog se jedino i da iznaći u mnoštvu predstava u kojima se opet nazire jedna jedinstvena ideja, ideja koja u kasnim vremenima dobija oznaku ontološke diferencije.

Tragedija kao takva nastaje kao jedinstveni vid iskušavalačkog pristupa životu, gdje je uvijek na djelu sukobljavanje univerzalnog i partikularnog plana postojećeg. Tome nam svjedoči svo stvaralaštvo antičke tragedije i tragičkih junaka. Ono što se nazire kao bitno jeste to da karakter tragičkog uvijek biva vezan za transcendentnost, ili element nadilaženja konkretne egzistencije, u čemu se i ogleda veličina koju želimo da prikazemo u elementu obrazovanja koje se podrazumijevalo pod grčkim pojmom paideje. Jer Grk nije mogao živjeti naivno ukoliko je bio dio jednog obrazovnog karaktera koji je svoje začetke imao u božanstvima koja se javljaju u mitovima i prije Homera, a opet svjetlu dana donešenih kroz njegove epove, pa zatim i u velikim djelima tragičara koji su revitalizovali značaj mitskog duha i vratili dubinu ljudske egzistencije u prvi plan mišljenja. Na koncu filozofija koju ćemo vidjeti u djelu Platona, a preko njega i Sokrata, gdje stoje kao čuvari onoga načina života koji u sebi uvijek već podrazumjeva svijest i orijentisanost kao onome bitnom, istinitom ili najvišem Dobru.

Raspolučenost bića kakvo je čovjek svjedoči tragičnošću svaki vid iskušavanja, razumijevanja ili odmjeravanja života. Zadatak ovog rada jeste pokušaj omeđivanja problema fenomena tragičkog tj. pokušaj da se ukaže u čemu se isti pojam iscrpljuje u svojoj objektivaciji u mitu i kultu, pjesništvu i filzofiji. Težnja će biti na iskazivanju mnoštva značenja koji se opet sabiraju u jedno, vječno previranje suprotnosti, koje na kraju bivaju obuhvaćene pod pojmom dijalektike, kao vještine rasuđivanja i time mjerenja, mjerenja koje se tiče i istine i neistine, i bitka i nebitka. Osnovni nalaz mišljenja o kojem nam svjedoči Platon, tj. problem Jednog i mnogog, biće orijentir i sama mogućnost opstajanja tragičkog karaktera kako u vremenima prije nastanka filzofskog diskursa, a tako i u godinama koje slijede Platonovu misao i dalji razvoj filzofije. Iz postavljanja osnovene ideje Jednog ili cijelog uvidjećemo kakvu prazninu moderni duh nosi u sebi, i koja takoreći žrtva mora da se prinese da bi se čovjek vratio u koliko je to moguće neposredniji odnos ka samoj stvarnosti, jer moderni duh tiče se još uvijek samo sebe. Silaznim putem od modernosti ka antici uvidjeće se mjesta na kojima se zahtjeva prevrednovanje kako mišljenja tako i vrijednosti kojima se rukovodimo.

Bogastvo grčkog duha svjedoči nam prazninu kojoj smo svi izloženi, prazninu koja je samo to – prazna. Na nama je da se pitamo o smislu, i pokušamo osmisliti to što tako olako nazivamo životom, gdje se većinom i ne pitamo šta zaista znači živjeti. Mnoštvo filozofa govori o potrebi ili čak udesu iskakanja iz svakodnevnice (Hajdeger, Jaspers i dr.), i time kretanja na put ka samospoznaji, koja je uvijek sa jedne strane i žrtva, jer zahtjeva stradanje jednog lika, zahtjeva preobražaj. Većinom se bira takoreći lakši put koji ne zahtjeva stradanje, već neutralno bivstvovanje među mnoštvom isto tako neutralnih stvari i likova koji se mogu označiti masom u Ničeovom smislu riječi. Biti onaj koji vidi više i vidi šire nego što to svakodnevno postojanje nosi, znači biti onaj koji prolazi: „Običnija i grublja duša svaku vrstu povrede i gubitka lakše podnosti nego aristokratska: opasnosti što ugrožavaju potonjumoraju da budu golemije, a vjerovatnost da ona strada i propadne čak je – s obzirom na mnogolikost njenih životnih uslova – nesamjerljiva.“²

Na kraju cilj ovog rada bi se mogao smjestiti u želju i navođenje ka jednoj mogućnosti koju svjedočimo, mogućnosti života kao bogatog i ispunjenog kakav vidimo

² Fridrih Niče. *S one strane dobra i zla / Genealogija morala*. Dereta, Beograd 2011. Str. 156.

u antičkim vremenima. Svaki trenutak ljudskog života bio je ispunjen i smisao, jer smisao nije dolazio iz nas samih koji malo toga znamo, već se crpio iz jednog pouzdanja i osjećanja zajedništva, omogućenog upućenošću ka onome višem, ka božanskom. U vremenu gdje je bog mrtav, povijesti koja je dešavanje te smrti, pokušaćemo pogled usmjeriti ka životu koji je još opstojao u zajedništvu i time mogao biti stvaralački i smislen. Dovoljno je pogled skrenuti sa sivila naše epohe da bismo ugledali lijepo i dobro kojem je Grk svjedočio cjelinom svoga bića ukoliko se vodio onim višim no što je on sam za sebe.

1. OD MODERNOSTI KA ANTICI

Slike prolazeći pred očima daju mnoštvo odgovora na ključna pitanja egzistencije u tolikoj navali dok se ne stigne do odlučujućeg, prema čemu se i vrši definisanje kada se zađe iza mnoštva predstava koje se u bljeskovima nadaju. U godinama tradicije koja se proteže iza nas, ili uporedo sa nama, svjedočili smo mnoštvo odgovora o smislu i uzroku, o definisanju svega postojećeg, te su se isti odgovori u zapadnoevropskoj tradiciji predstavljali da li u duhu dogmatskih religija, ili u duhu subjektivizma, gdje ostatak ne dominira već duže vrijeme. Čini se kako se na koncu svaka rasprava korijeni u toj osnovnoj pretpostavci zakonodavca, bio to dobro izvajani bog koji je svemoguć, a time moćan za ulogu onoga koji spašava pobožnog čovjeka, ili to bio subjekt kome ništa osim njega u suštini i nije potrebno za takozvano spasenje. U svakom slučaju tičemo se u većini predanja jednog jedinstvenog pogleda na vrijeme, a time i karakter postojanja. Ukoliko na vrijeme gledamo kao jedan linearni tok, ključno napredujućeg dešavanja, uvijek ćemo se ticati pitanja spasenja, ili postajanja konačno savršenim, što samim izgovaranjem ukazuje opet na dihotomiju, tj. na podjeljenost cjeline. To što se može označiti suštinom u bilo kojem smislu uvijek ostaje netaknuto od strane čovjeka, korektiv jeste u relaciji, samo se postavlja pitanje da li ćemo se upustiti u odnošenje koje zahtjeva i samu smrt, ili ćemo se okrenuti ka nekom od puteva spasenja?

O svakom problemu neiscrpna borba je neophodna, razaznavanje i omeđivanje, te time i nećemo radi jedne druge problematike ići u detaljno analiziranje onoga što je tradicija do sada ispostavila u vidu takozvanog vrhunca zapadnoevropske civilizacije što mi sada samosvjesni treba da jesmo. Mnoštvo kritika i nadvladanih sistema i obesmišljava dijelom isto, a pritom i uspostavljajući ga, no kako čovjek da živi u jednom prepunom svijetu gdje sve postaje neutralno time što je i moguće i nemoguće, gdje pojam relativnog prekriva svo mišljenje? Postavlja se pitanje, da li zaista same zainteresovanosti za svijet više nema, ili mi više nismo sposobni za stupanje u život? Ukoliko životu prilazimo sa interesovanjem kako ga proživjeti, i to bitno valjano, kako se pojam relativnog uopšte može dogoditi, a time i ravnodušnost?

Reći će: „Svakoj se ljudskoj vrsti ono božansko pojavilo na njezin način, dalo lik njezinu opstanku i tek je učinilo onim što je trebala biti.“³ Pogled je primoran gledati u prošlost ne bi li se pronašao odgovor za danas, vidjevši ono što je bilo, vidjeti šta može biti.

U previranjima tradicije zapadnoevropske filozofije čovjek je uzrastao kao jedno misaono biće, postigao nezamislive stvari ukoliko se nezamislivim misli osiguranje opstanka u smislu nadvladavanja prirodnih prepreka, jer sada čovjek gospodari svojim tehničkim moćima, kritičkim rasuđivanjem, uzdignut iznad svih zabluda tradicionalnog shvatanje, ali podpavši pod drugu, subjekta kao zakonodavca svoga života. Filozofija se razgranala u razne discipline, koje svaka za sebe obrađuje po jedno pitanje ovoga svijeta, što ukazuje na karakter zablude, zabluda koja nosi naziv jasnosti, iz svemoći subjektivnog koje se javilo, i raskrstilo sa svim njegovim uslovljenostima iz prošloga. Svijet se morao smanjiti i isparčati na komadiće, koje je sada naizgled nemoguće sastaviti. Filozofija više nije sluškinja teologije, sada robuje sama sebi, jer se u samoj sebi izokrenula u onu moć koja još samo može da analizira, dok svako pitanje o sintezi postaje problematično, problematično od prvog postavljanja protežne i misleće stvari, nakon čega se ista bezbrojno puta pokušala uspostaviti.

Moderni čovjek pod željom da se oslobodi tereta tradicije kojega se ne možemo riješiti, tereta neizvjesnosti kojega se takođe ne možemo riješiti, stvara iluzornu sliku subjekta - zakonodavca kao onoga koji je slobodan, iako postaje rob istom prikazu. Koliko god se mislilo da se umaći može i stupiti u slobodu od bilo čega, kao posjedovanu u svakom trenutku, kao Ja koje je oslobođeno svega osim svoje volje, zabludno je. Sam život nam dolazi kao najbolji korektiv takvim prohtjevima.

O tom putu davno su nas podučili oni koji su još imali svijest o sudbinskom dešavanju, te time i rađali tragičke junake, dok današnji niti su junaci, a tek nikako tragički. Jer gdje sudbina kao plan cjeline postojanja da se smjesti ako ćemo razgovarati još samo o tome kako je ona u rukama svakog nadobudnog Ja, koje je voljno i autonomno (a time i porobljeno)?

Zasićenost i bestemeljnost modernog shvatanja ubija svaki impuls koji je još preostao u onome što nazivamo filozofijom (ako ćemo joj dosuditi ulogu čuvara života u

³ Walter Otto. *Theophrasia*. Matica Hrvatska, Zagreb 1998. Str. 7.

mnoštvu svojih oblika), jer ona je u svojoj suštini osiromašena i skućena, izostavljanjem najdražesnijeg elementa, da se pita?! Jer kako možemo sa takvom pouzdanošću da govorimo o jednom pogledu na svijet koji se uspostavio i ukorijenio u onome što se od davnina još naziva sofističkim duhom gdje se mjerenje vrši isključivo prema čovjeku?

Kako god da se podstakne rasprava koja treba da ide u pravcu rasvjetljavanja jednog drugog misaonog puta, kakav je postojao u nama bitna antička vremena, kada je i sama ideja filozofije zaživjela pod okriljem grčkog duha, ne možemo, a da se sa određenom gorčinom ne okrećemo ka modernom mišljenju. Jer slobodno govoreći duša je teška i prikovana uz zemlju gdje jedva još može da pogled usmjeri ka nebu.

Kao ono izvorno prema našem mišljenju, okrenućemo se ka tumačenju grčkih ogleđa o filozofiji i time životu. Da bi se uveli u ono šta grčki pojam duhovnosti, mišljenja, načina bivstvovanja jeste, moramo napustiti koliko je god to moguće, umetanje sopstvenih tumačenja u duhu nama poznatog vremena, tj. otvoriti se za poimanje jedne stranosti, koja je opet čini se ono najbliže, jer nedostaje. Filozofirati znači težiti.

Kada se odredimo govoriti o jednom svijetu koji suštinski stoji nasuprot svega nama poznatom, neprestano postoji opasnost da se sklizne u tvrđenje nečega što nije u duhu istoga, te treba razgraničiti i samo tumačenje od pretencioznih pokušaja potpunog ulaska u samu stvar. Mi ćemo uvijek govoriti iz pozicije naspram, pozicije čežnje, jer kao što je i sama grčka kultura i duhovnost nastala zahvaljujući bogatoj podlozi koja se očitava u mitovima i religioznosti svojstvenoj veličini Grka, kao i društvenom uređenju koje obezbjeđuje takav rast ničući na istom ognjištu, tako ćemo i mi govoriti iz nužnog nedostatka. Još će se negdje eventualno smijeh izazvati kada bi se neko okrenuo od sebe i uputio svoj život, predao ga svijetu na odluku, tj. tražio utočište u jedinstvu: „U svijetu ispunjenom bogovima grčki čovjek ne gleda prema unutra, kako bi tamo pronašao izvor svojih poriva i odgovornosti, već u veličinu bitka (...).“⁴

Šta to još svijet ima sa nama, osim da smo mi ti koji smo ga obuhvatili budnim okom razuma i stavili pred sebe za korištenje? Na djelu je razdjeljenost sa svijetom, a sve pa i savršeno funkcionisanje prirodnoga upućuje na cijelo koje je u sebi organizovano i harmonično.

⁴ Ibid. Str. 45.

Do sada su mitovi, a time i pojam boga ili božanskoga, tumačeni prije svega kao nekakva slika za prirodna zbivanja, ili kroz prizmu samoogledanja modernog čovjeka, čime se uvijek radilo o udaljavanju od onoga šta duša svijeta jeste, jer pred sobom imamo živo svjedočenje iskustva tj. otvorenosti ka bitku samih stvari.⁵ Jasno je upućivanje na izlaženje iz okvira samoće koji se uspostavio pod maksimum subjektivnog. Jer šta nas još može dodirnuti spolja ukoliko smo se zatvorili u same sebe, i iz sebe pukušavamo pronaći smisao?

Nasuprot samoći kojoj je čovjek izložen pri odsustvu elementa koji nadilazi konačnu egzistenciju, stoji živo svjedočenje grčkog duha koje samo može biti punina, jer je riječ o neprevladivom pojmu zajedništva, čovjeka, bogova, svijeta, sve povezano mističnim zbivanjem, a smjenom mišljenja na putu logosa opet u suštini sačuvano i iskazano, sudjelovanjem⁶. Zato je bitna karakteristika kako mitskog govora, tako umjetnosti, a kasnije i filozofije oslanjanje na tako zagonetnu postavku lika kao onoga bitnoga. U svemu se radi o iskušavanju, koje može opet samo dvojako biti. Razboritost će odigrati ulogu u rasvjetljavanju one opasnosti koja vječno stoji u svakom biću, borba o kojoj je Niče pisao kao sukobu dva boga, Dionisa i Apolona, gdje mjera treba da jeste očuvana, u čemu se odigrava krajnja crta tragičkog.

Fenomen tragičkog je usko vezan i jedino moguć za iznaći u duhu grčkog stvaralaštva svake vrste, jer jedino i može da opstoji ukoliko se tičemo cjeline. Tim putem se život modernoga čovjeka u velikome ne može označiti tragičkim, ali ne isključivo. U svakom se vremenu opet javljaju oni koji ocrtavaju vječno sukobljavanje pjesništva i filozofije, gdje put uvijek jeste isti, iznalaženje suprotnosti u svakoj pojedinačnoj duši. Osnova na putu iznalaženja je zajednička, tiče se božanskog: „Božansko nije neki udaljeni cilj koji sebi privlači filozofsko traganje, nego njegov unutrašnji pokretač, upravo: početno dozivanje.“⁷

Tragički karakter je izrastao iz usmjerenja, koje je Grk duhom tradicije nosio kao mogućnost bogastva. Ta usmjerenost je usmjerenost ka božanskom, i prilaženje čovjeka istome, prevashodno kroz mitove, nasuprot svakom silaznom putu gdje se bog još vidi

⁵ Ibid. Str. 20.

⁶ Sudjelovanje stoji kao korektivni pojam koji Platon koristi pri širenju značenja pojma podražavanja. Pogledati: Platon. *Država*. Dereta, Beograd 2013. Str. 168-192.

⁷ Zoran, Arsović. *Sokrat: melodija filozofije*. Fedon, Beograd 2012. Str. 113.

samo onim što Ksenofan kritikuje u liku. Tragedija⁸ je izrasla iz kulta Dionisa, dakle iz živog dešavanja, dešavanja istine (jer mit još stoji u jedinstvu, ili u neposrednosti, te time i jeste dijelom nijem za budnog čovjeka): „Apolon s Dionisom opijenim kolovodom zemaljskog kruga – to je cijeli raspon svijeta.”⁹ Samo u cijelom rasponu svijeta čovjek može da zauzme tragičku pozornicu, i da bude okarakterisan kao tragički junak, jer jedino tako on živi i stradava u iskušavanju svijeta, života koji je samo trenutak naspram velikoga, gdje se kroz suprotnosti odigrava igra postojanja. U gubljenju suprotnosti, tj. antinomičnog karaktera čovjekovog života, objelodanjuje se i propadanje tragičkog. Tome nam svjedoči kao istorijska činjenica pojava tragedija i komedija nakon Sofokla, gdje se vulgarizovalo sveto tlo tragedije. U trenutku uzmaka bogova, uzmiče i sam smisao, pouzdanje u život koje je grčki čovjek imao kroz sferu blaženih.

Sada je stvar filozofije, ne kao one nasuprot mitu, već one izrasle na istom mjestu iz istih pobuda, da učini potrebno da se život još jednom pokuša opravdati pred stihijom koju nosi samoća čovjeka: „Svijet jeste misterij božanskog u koji je čovjek nerazrješivo upleten. Kad bogovi uzmiču, um odgovara svojom kretnjom na pokret božanskog; to i jeste filozofija – neprekinuta težnja da se u novonastalim okolnostima (cijepanja jedinstva) božansko ponovo okuša i svjedoči, da se pođe za onim što se ne može posjedovati.”¹⁰ Time se postavlja jedan zadatak za našu savremenost, oživjeti prošlo, a time i buduće.

Vodeći se mišljenjem kako je situacija čovjeka nepromjenjena uprkos mnogim nastojanjima da se konačno odredi npr. suština ljudskog bića, ili da se otkriju tajne i zagonetke postojanja, možemo pretendovati na svojevršno pronalaženje sličnosti i time prostora da se osvjedočimo o postojanju jednog duha grčkog genija koji je suštinu tražio kroz pouzdanje, a ne tek znanje. Čovjek će uvijek biti u potrazi, u nedostatku i težnji. Ključno pitnje će se ogledati u takoreći dometu te potrage, tj. da li će se razviti svijest o karakteru vlastite egzistencije kao one temeljene u nečemu neizvjesnom i nedokučivom u potpunosti. Da li će se moći postići pogled na život kao na putovanje koje nikada nema svoj konkretan cilj, već uvijek zahtjeva neprestano približavanje i udaljavanje kako od

⁸ Pogledati: Miloš M. Đurić. *Istorija helenske književnosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1971. Str. 241-262.

⁹ Walter F. Otto. *Theophania*. Str. 121.

¹⁰ Zoran A. Sokrat: *melodija filozofije*. Str. 129.

sebe i ka sebi, tako i ka božanskom, ali uvijek i udaljeno od njega. Pri slikanju religioznosti kakva se svjedoči iz bogate tradicije mitova i kulta, dobićemo potpuniju sliku putovanja koje se može nazvati vrijednim i dostojnim čovjeka, a koje nužno nosi tragički ton.

2. PUT OBRAZOVANJA U ANTICI

Ne ulazeći u detaljno i potpuno izlaganje tumačenja djela poezije i uopšte kulture stare Grčke jer primat istraživanja teži razaznavanju jednog posebnog karaktera, okrećemo se ka onome bitnom kako bismo ocrtili razmjer djelokruga antičkog shvatanja života. Radi se o uvijek bitnom obrazovnom shvatanju na kojem je nikla jedna određena kultura, što će biti i preduslov shvatanja kako karaktera religioznosti, tako i umjetnosti i na kraju same filozofije.

Prije svega u svjedočanstvima antike vidljivo je izrastanje svakog pogleda usmjerenog ka svijetu na tradiciji starih tj. u razmatranjima klasicista prije svih kroz djela pjesnika, bitno Hesioda i Homera, zatim Pindara i drugih. Oni se postavljaju kao prevashodni učitelji i to učitelji jedne nacije. Grk nije mogao niti je znao živjeti drugačije već obrazujući se tj. svo stvaralaštvo je bilo od arhajskih vremena pa duhom tradicije naslijeđeno do Platona u znaku iskazivanja i postizanja najvišeg čovjekovog ispunjenja, njegovih potencijala i takoreći valjanog života. U takvom poimanju se uviđa razlika savremenog i datog shvatanja obrazovanja. Zato se može i postaviti pitanje, zašto je Grk mogao biti heroj, a ne tek običan čovjek? I zašto je to pitanje bilo presudno pitanje za život?

Osnovna nit koja je protkana kroz vijekove pjesništva pa do Platona, može se svesti pod jedinstveni pojam *paideia*, koji krije širinu shvatanja toga šta obrazovanje jeste bilo u davnim vremenima jedne prebogate kulture kakva je bila Grčka. To da je Homer bio vaspitač ili učitelj cijele Helade ne može da se uzme tek kao puka istorijska činjenica između ostalih, kao pojava jednog književnog djela, jer i umjetnost nikada nije bila podvrgnuta pukom estetskom shvatanju. Estetika kao takva nije ni postojala odvojeno od onoga što se smatralo etičkim ili moralnim, iskazano pod idealom Dobra. Izraz *kalokagathia* (lijepo i dobro u jednome) stoji kao korektiv svem našem shatanju manifestacije podražavalačkih moći jednog ljudskog bića. Pod pojmom obrazovanja skriva se tendencija bogatoga duha da se objektivira na najbolji i vrlini najdostojniji način, što je uslovljeno jedinstvenim pogledom na cjelinu postojanja, ili mišljenjem o Jednom. Svijest o cjelini postojanja, jeste ono što razlikuje grčku kulturu od svakog kasnijeg vida čovjekovog stvaralaštva, jer primat je uvijek stavljen na harmoniju dijelova,

o čemu se prije svega predstave javljaju u mitovima, te tako iz njih proizilazi i tendencija ka harmoniji pronađenoj i u ljudskom postojanju, koje je bilo shvatano svojevrsnim mikrokosmosom.

Odgovor na postavljeno pitanje o herojstvu grčkog čovjeka skriva se pod odlučujućim i životno vodećim pojmom za cijelu antičku epohu, a to jeste pojam *arete*. Nikada ne možemo zahtijevati da pronađemo odgovarajući izraz u našem jeziku za širinu bilo kojeg pojma konstruisanog u antici, jer životnost prožima kako misao time i jezik. *Arete* se uzima u najboljem smislu koliko je to moguće prevesti, kao vrlina u širem smislu, tj. označava puninu ljudske egzistencija koja se ogleda u ispunjenju potencijala ljudskog bića. Pojmovi hrabrosti, poštovanja, odmjerenosti, poniznosti, i sl. kao svojevrsne samostalne vrline kako ih mi sagledavamo stoje objedinjenje pod pojmom *arete*, i time stoje kao ono što je poželjno i vrijedno za ispuniti u životu prolaznog bića kakvo je čovjek.

U arhaičnim predstavama postavljaju se takoreći životne zadaće i životne mudrosti pred čovjeka, što ostaje kao podloga svim daljim vidovima ljudskog razumijevanja, u periodu koji se može smjestiti između sedmog i četvrtog vijeka prije nove ere, koji se istorijski okvirno uzima kao period cvjetanja Grčke kulture. Tada i svjedočimo najvećim misaonim dostignućima čovjeka, koja ostaju temeljem tako i naše kulture koja se u objektivaciji nevjerovatno udaljila od početnog uzora.

Za grka pojam obrazovanja nije ni približno bio suhoparan kao što ga susrećemo u današnjim razmatranjima. Pojam obrazovanja je uvijek bio vezan za životnu zadaću ljudske jedinice, koja nikada nije bila puko usavršavanje radi ličnih postignuća (jer nešto kao lično postignuće u svijetu gdje se primat stavlja na jedinstvo i harmoniju, na ono cijelo, nije bilo ni moguće), već jeste lični trud takoreći za dokazivanjem ili postajanjem vrijednim za ono više. Radilo se kako o postignuću praktičnih mudrosti, tako i usavršavanju intelekta, što kruni u predstavi posebno shvatanog vida moralnosti, koja nikada nije sagledavana na način da samostalno postoji bez angažovanja cjeline ljudskog bića, kako duha tako i tijela. Svako značenje pojma, vrline, sezalo je do svojevrsne *tehne*.

Grci su razlikovali plemenitog od običnog čovjeka, što se ogledalo i u razumijevanju pojma plemstva ili aristokratije, što je prije svega važilo za sam duh, tj.

vjernost ka ideji arete: „Arete postoji u smrtnom čovjeku, arete jeste smrtni čovjek.“¹¹ Tako se uvijek krećemo u rasponu između onoga bitnog i onoga samo ljudskog, što će se jasnije vidjeti u predstavi podražavalačkog karaktera.

Posebnost čovjeka, pripisivanje plemenitog karaktera zahtjevalo je jedan životan trud, put iskušavaoca, što je ujedno uvijek značilo težiti ka božanskom kao onome što je savršeno naspram nesavršenstva koje se zatiče u čovjeku. Grci su posjedovali ekstremno razvijenu svijest, koja nama modernima nedostaje, o bačenosti i nedostatnosti čovjeka kao bića, a time i postaje jasnija Ničeova konstatacija da su bili narod koji je prije svega bio obdaren za patnju.

Homer kao najuticajniji učitelj Helade, upućivao je uvijek čovjeka ka božanskim mjerilima, na čemu se i ogledalo to da li se neko može označiti kao *aristoi* ili najbolji. Uvijek je prisutno premašivanje konkretne egzistencije onim velikim, onim vrijednim, što se jedino moglo i smjestiti u sferu blaženih, tj. bogova. O svjesti o velikom ili cijelom, svjedoči i primat zajednice prije svakog individualnog, tj. da se čovjek nije mogao sagledavati drugačije nego kao dijelom cjeline, u ovostranosti djelom zajednice.

U grubim crtama postavljeno može se povući paralela koja je pratila objektivaciju grčke paideje. Prije svega zatičemo Homera i Hesioda kao one koji pjevaju o uzorima koji su se usmenom tradicijom prenosili kroz vijekove, gdje je čovjekov život bio uvijek život sa bogovima, i časti koja ide uz mogućnost herojskog načina postojanja, postojanja s obzirom na nama misteriozni pojam arete. Srž grčke kulture uvijek je ležala duboko utkana u mitsko, jer grčki čovjek je mogao biti heroj samo iz svog pouzdanja u bogove i time stupanjem u težnju ka izvrsnom. Šta se od savremenog mišljenja i djelovanja može nazvati izvrsnim?

Istorijski gledano prema poimanju književnosti, daju se označiti periodi koji odgovaraju i razvoju mišljenja, gdje se vide jasne razlike epa u Homerovom dobu, pjesama koje niču nakon Homera, zatim preporoda mitskog sadržaja u tragedijama, da bi naposljetku i tragedije skončale u vulgarnom. Dinamika i borba se nazire u svakom vidu stvaralaštva što je bitna karakteristika onoga što želimo istaći u promišljanju fenomena tragičkog kao onoga koji naznačuje način ljudskog postojanja ukoliko se tičemo

¹¹ Werner Jaeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture*, vol I. Basil Blackwell, Oxford, 1946.
<https://archive.org/details/werner-jaeger-paideia-the-ideals-of-greek-culture-vol1>, pristupljeno 18.03.2018 god. Str. 9.

premašivanja konkretne egzistencije. Na kraju dolazimo do onoga bitnog tj. same transformacije mišljenja nuždom vremena ka nastanku filozofije i to filozofije kakva se da vidjeti u djelu Platona i izlaganjem misli Sokrata. Filozofija se javlja kao poslednji čuvar obrazovanja u smislu obrazovanja usmjerenog idealom arete. Kritičkim impulsom filozofija u vremenu kada se ono sveto tlo tragedije mijenja, još jednom pokušava očuvati čovjekovu uslovljenost i upućenost ka univerzalnom.

Karakter objektivacije se ispostavlja kao takav, da jednom porođeno u liku biva otuđeno u istome, reći ćemo opet nuždom vremena, jer sve ide ka svom kraju, a time vodi novom početku. Jer primat kruga kao lika postojećeg najjasnije ocrtava shvatanje Grka. Tako možemo u razvoju mišljenja sagledati sav raspon tog procesa između prije svega nadahnutih predstava pjesnika, kao onog elementa vezanog za duh religije, preko gubljenja i obezvrjeđivanja mitskih sadržaja u rukama onih nedostojnih, zatim opet porođeno iz duha genija nastanak tragedije kao revitalizovanog obrazovnog karaktera starih vremena, pa opet padom pjesništva u demagogiju. Isti princip koji se može označiti vječnim prevladavanjem suprotnog, nastavlja i u samoj filozofiji, gdje nakon Platona kao onoga koji stoji kao krajnja tačka koja čuva duh starih i tradicije, možemo vidjeti „konačno“ razračunavanje misli sa odnošenjem ka onom višem, spuštanjem esencije u samu imanenciju.

Sokrat je zadržavao još ono staro shvatanje paideje u svom, uslovno rečeno učenju, koje opet poznajemo samo iz svjedočanstava, a ogledalo se u samoovladavanju, tj. zahtjevu za gospodarenjem samim sobom, što je uvijek nužno ona potreba za samosaznanjem postavljena u proročištu Delfa, jer znanje i djelovanje su bezuslovno uvezani. U raskidu sa nadahnutim govorima koji više nisu imali veze sa nadahnućem bogova no samo ljudskim željama, i težnjom ka spoznaji u smislu poznanja stvari, pojam znanja sada igra bitnu ulogu u vezi sa moralnošću ili vrlinom. Sokrat čuva onaj stari princip arete kao uzvišeno djelovanje, koje u vremenu koje on zatiče više nije na značaju, možda na riječi, ali u objektivaciji podloga izostaje. Zato je moralnost sada usko vezana sa znanjem i insistira se na znanju, jer ukoliko se duša ne njeguje ili gleda za pogrešnim stvarima, izostaće element mudrosti ili znanja, te rasuđivanje o dobru i rđavu u potpunosti izostaje. Duša je to mjesto koje može približiti čovjeka mudrosti, jer znanje i vrlina imaju karakter božanskoga: „(...) dio duše podsjeća na božansku prirodu, a onaj ko

ga postmatra i prepoznaje sve što je uzvišeno – i ono božansko i ono mudro – na ovaj način najviše će upoznati sebe.¹² Tome ostaje vjeran i Platon, te kroz dijalog i dijalektički metod čuva univerzalno u blizini, ali i izostankom definisanja u daljini od čovjeka, omogućuje mjerenje. Nakon Homera pjesništvo se razvija i u svojoj objektivaciji raskida veze sa mitskim sadržajem, sve do nastanka tragedija.

Sokratov paradoks „vrlina je znanje”, postaje vodilja kroz godine previranja u polisu, kada ona izvorna paideja postaje ugrožena od strane možemo reći sofističkog duha, kao sinonima za sve zabludno podražavajućeg. Čuvanje arete jeste u ne definisanju arete, jer: „Odgovor šta jeste arete? Nije definicija, već Ideja.”¹³ Dobro, ili arete, jeste uvijek „ono što je cijelo“, a cijelo čovjek ne može da zahvati, međutim može se orijentisati i težiti, jer u mnoštvu fenomenalnog svijeta uzori se naziru.

Ono što ostaje istom podlogom kako u arhajskim vremenima, tako i u vremenu Platona, jeste da se vrlina u širem smislu uvijek zadobija kroz obrazovanje, a pojam obrazovanja je morao biti orijentisan sada ka principima uma, jer pjesnici postaju demagozi¹⁴. Platon svjedoči o tragediji paideje u sedmom pismu, izlaganjem vulgarnog shvatanja filozofije i onoga što zahtjeva kada naznačuje potrebu bavljenjem pravom filozofijom.

Na nama je da se upustimo u jedan bogat svijet Helade, koji je izrastao na dubokim uvidima u karakter egzistencije, tj. uvidi koji su izrasli na jasnoj svijesti o smrti, a time i svijesti o životu. Između te dvije krajnosti smjestiće se fenomen tragičkog, jer tragički karakter jedino može biti herojski karakter, može biti život onoga koji propada za svoje uvjerenje koje je uvijek temeljeno u onom što se zove cijelim ili Jednim.

Okvir obrazovanja o kojem govorimo formiran je iz jednog religioznog doživljaja, koji je uvijek neizostavno vezan za mišljenje. Sada je pred nama zadaća da pokušamo koliko god to bilo strano i nedokučivo našem mišljenju, da uvidimo u čemu leži veličina grčkog pojma religioznosti, i na koji način daje presudni karakter svakom vidu čovjekovog stvaralaštva.

¹² Platon. *Alkibijad*. Bukefal, Beograd 2014. Str. 61.

¹³ Vernen Jeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture, vol II*. Oxford university press, New York 1943. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.227202>, pristupljeno 18.03.2018 god. Str. 163.

¹⁴ Ibid. Str. 225.

2.1. Karakter grčke religioznosti

Pitaćemo se kako bi izgledala jedna tako konstruisana kultura, koja bi kao glavnu karakteristiku imala duboku prožetost božanskim, a tako prirodan odnos ka istome? Krajnje stranom se javlja ideja prirodne idealnosti koja je postavljena u antičkom shvatanju postojećeg. Slika grčkog svijeta se odigrava kroz žive likove bogova koji učestvuju u ljudskim sudbinama, i obrnuto gdje ljudski duh služi kao ogledalo u kojem će se objelodaniti božansko. U jednom živom odnošenju bogova i ljudi, život biva prikazan kao mnogostruk sa svim svojim nijansama, a isto tako na koncu kao Jedno koje se sabira. Ideja o Jednom koje je mnoštvo kao svjetionik stoji nad antičkom epohom, i daje obrise iste kao zagonetku.

Prvi i ključni momenat kojim bismo trebali krenuti u razlaganje jedne takve kulture kakva je bila antička Grčka, jeste sam pojam religioznosti koji je prožet kroz svo stvaralaštvo staroga čovjeka. Bilo da se radi o umjetnosti, bilo kojeg vida, ili ipak mišljenju, duh se ispostavlja kao isti, preko naslijeđa starih koje živi sve od neznanih perioda uspostavljanja, prije Homera i Hesioda, pa sve do Platona. Često se previđa i postavlja lišenost filozofije od religije i obrnuto, dok je svako mišljenje ili bilo, ili i dalje biva uslovljeno ovom vezom, makar prećutno. Filozofija kakva je bila u antičkom periodu, nikla je u duhu koji je rastao mnogo prije istorijski uzimanog nastanka takozvanih filozofa. O jačini duhovnog naslijeđa govori i sam Platon, kada se često u svojim dijalozima poziva na mudrost starih, i osjećaj nedostatka koji se već tada nagovještava.

Poimanje religioznosti stoji uvijek i neizostavno uvezano sa poimanjem mita i kulta¹⁵. Veličanstvenost grčkog slikanja svijeta leži u bogastvu mitskog izražavanja kroz koje se prije svega prikazivala blizina onoga božanskog, koje je bilo i objedinjeno kroz sam kult: „Bit svijeta ne dopijeva do svog ispunjenja bez pjesme i pjevanja“¹⁶. Ukoliko se oba pojma uzimaju kao strana i razdvojena, gubi se i sama suština. *Mythos* se tumači kao priča ili predaja koja jeste objava skrivenog, a skriven jeste izvor ili postanak, uzrok svih stvari (suština), na čemu se i uspostavlja tradicija grčkih mitova gdje se samo

¹⁵ Pogledati: Robert Grevs. *Grčki mitovi*. Nolit, Beograd 1995. Str. 3-11.

¹⁶ Walter F. Otto. *Bogovi grčke*. AGM, Zagreb 2004. Str. 406.

mišljenje ispostavlja, jednom u vidu starih bogova, jednom u vidu homerovskih novih bogova, te na koncu u vidu jedne sfere ideja (ukoliko se tičemo istoga duha). U svemu se naslućuje svetost koja se poštuje. Grci su imali dovoljno poniznosti u svojoj veličini kako bi mogli biti otvoreni za upliv takvih nadahnuća koja nisu od njih samih: „Apsolutno sveto je iznad bogova, jer oni ga nisu ni stvorili, niti mogu da ga mijenjaju, a to što ne žele da ga mijenjaju upravo ih čini bogovima“¹⁷.

U religioznom stavu je izraženo ono najdostojnije, a kod grka se taj stav ogleda u slikanju božanskog tj. podražavanjem istoga, koje je šire od prostog pasivnog štovanja ili klanjanja, tj. zahtjeva živo učestvovanje. Slika grčke religije je živa i mnogostruka, bez utemeljenih puteva spasenja, jer isto je i besmisleno s obzirom na postavljanje jednog cikličnog pogleda kako na vrijeme tako i na svijet, koji se iscrpljuje u povezanosti postojećeg, dakle potpuno suprotno svakom vidu monoteističkih i spasonosnih religijskih predstava. Karakter fluidnosti je prisutan u svemu, postojanje je samo moguće kroz nepostojanje.

Prije svega jedan takav odnos može biti moguć zahvaljujući prirodosti pogleda. Naime, bitna jeste sposobnost gledanja na božansko ne kao na onostrano, ili vansvjetovno, no kao ono ovde i sada postojeće, prožeto ali opet nikada potpuno dodirnuto. Jer suština se uvijek skriva, i ne može biti zahvaćena u potpunosti, životi su potrebni za samo naslućivanje, dok znati, značilo bi biti bog. Grci su posjedovali nešto od božanske mudrosti, za šta svjedočenje imamo u grčkim tragedijama koje su vrhunci izražajnosti mimetičkog karaktera. Stara religija jeste otvorena i zahvaćena cijelim čovjekovim bićem, gdje mjesta za dogmatske istine i očekivanje čudesnih uvida i spasenja nema. Život Grka je bio poklanjan na čast bogovima, tako što se živjelo u najbližim sferama, u sjeni božanskog.

Mitološka slika kako stare (predhomerovska), a tako i nove religije (homerovska) jasno upućuje na prirodnost pogleda. Svi bogovi svoj izvor imaju iz Zemlje (Geja), a zatim i ljudi, svi idu iz Jednog, praiskonskog božanstva koje je nastalo samo iz sebe (Haos). Iz prvobitnog shvatanja nastanka svega obličnog slijedi i svaki sledeći stepenik, jer s obzirom na sliku Haosa kao nesređenog postojanja iz kojega sve dobija svoj oblik, ide i osnovna crta grčke kulture, a to jeste neodstupanje od jedinstvenosti, tj. mogućnost

¹⁷ Dušan Kreunović. „Dobro i demijurg“. *Agrafa Dogmata*, Luča xx/2 (2003), Nikšić 2004 str. 280.

nadilaženja ontološke diferencije, svjedočenjem drugoga vida ili uviđanjem povezanosti. Mitološka se slika često sagledava kao primitivna, dok zapravo u svojoj jednostavnosti izgleda krije zagonetnu dubinu: Svijet ovaj, isti za sve, nije stvorio niko ni od bogova ni od ljudi, već je uvijek bio, jeste i biće vječno živa vatra koja se s mjerom pali i s mjerom gasi (Heraklit, fr. 30).

U bogatstvu života i mitotvornom načinu iskazivanja, odigrava se najživlje iskustvo samoga bitka. Grci su kroz moć jednog nazovimo sintetičkog mišljenja, mišljenja koje obuhvata kako ono neizrecivo, tako i ono riječima dostupno, uspjeli prikazati povezanost bića sa bitkom, međusobnom omogućenošću, svijet se slika kroz ogledalo ljudske duše. Sve to jeste moguće iz jednog cikličnog poimanja vremena. Kako bismo mogli biti u blizini nečega ukoliko se krećemo pravolinijski jednom putanjom? To bi značilo vječno odlaziti od svoga izvora, ali svijet, reći će Žunec, nije horizontalna opstojanost, već područje približavanja i udaljavanja bogova i ljudi¹⁸. Na taj način biva omogućeno i samo razumijevanje, koje može da se pojavi pri odnosu daljine i blizine ka onome suštinskom.

Karakteristika grčkih mitova leži takođe u povezanosti, a tako i udaljenosti bogova i ljudi. Grčki bogovi zauzimaju svoje mjesto na zemlji, jesu nosioci zemaljskih elemenata, usko su vezani za ljudski rod usudom, svoju objektivaciju dobijajući preko njih, no takođe su sa one strane života, vječni i puni znanja, time i daleki ljudskom rodu. Jedni sa obličjem bez suštine, drugi sušti ali bez objektivacije, zajedno čine svijet koji je vječno previranje prvobitnog Haosa, sada uobličenog i obrnuto, jer sve je u kretanju i time vječno živo.

Grk je dakle uvijek nužno u životu, jer religioznost je nadasve prirodna, i ne odudara od tog stanja, zapravo u svemu se radi o čuvanju, ne prekoračenju granica, čemu podsjetnik leži u staroj slici božanstava, tačnije Erinija koje čuvaju granice i „pravu mjeru“, zato ni Sunce neće prekoračiti svoje granice (Heraklit), pravda se jasno uspostavlja u mitološkoj slici svijeta. Tako se čovjekov život postavlja kao onaj koji se treba mjeriti ili odmjeravati nasuprot nečega, jer mišljenjem i stupamo u mogućnost pozicioniranja.

¹⁸ Ozren Žunec. *Mimesis*. Str. 30.

Predavanje svoga života sudbini igra bitnu ulogu za takav pogled na svijet, gdje granice života tj. Smrt, ne postaje kao problem koji bi život unižavao, i to iz čistog pouzdanja u ono božansko. U religioznom stavu prema životu izrastaju čast i darovi, slava bogova: „U svijetu objektivnih oblića pravednosti i čast, umjerenost i jednakomjernost, nužnost i milina nisu u prvom redu subjektivna raspoloženja i lični načini ponašanja, nego stvarnost, trajni likovi bitka koji su svojim božanskim bitkom mogli susresti čovjeka u bilo kojem značajnom trenutku.“¹⁹ S obzirom na objektivnu sliku koja je postavljena, na prirodnost iste, sve o čemu se može nešto reći tiče se lika. Kada je primat stavljen na sam lik, odmah je jasna i pozicija subjekta koju zauzima. Svaki bog jeste jedno obličje bitka, svaki događaj jeste slikanje suštine, a put ka shvatanju leži u poimanju života i smrti, kroz odslikavanje.

Svaki oblik ima svoje granice, da bi postojao tj. da bi se objektivirao mora da plati cijenu svoje individuacije, nužno mu je dosuđena smrt. Smrt kao konačno ishodište svakoga života kao oblika prije svega izaziva strah i užas pod zamisli ništenja, što je izrazito subjektivno osjećanje (reći ćemo ukoliko su bogovi odsutni). Poimanje smrti i svega nepromjenjivog, a najpogubnijeg za čovjeka u jednom religioznom doživljaju koji se rađa kod Grka poprima čak i vedar ton, i to iz istog uvjerenja. I bogovi, a tako i ljudi padaju pod isto, pod ono što im je dosuđeno, pod okvir koji im postavlja Moira, ili sudbina. One postavljaju i ispisuju strane nečijeg života, koje su zapravo granice i time svete sa kosmičkog gledišta. Čak se ni bogovi ne usuđuju da prekorače granice koje sudbina dosudi, jer prirodni red ne samo da se ne smije, već u suštini i ne može biti narušen. Potreban je cijeli put ka osvještenju problema, a taj put vodi preko poimanja smrtnosti.

Božansko jeste usko vezano za život, čovjek je čašćen blagostanjem kako i srđžbom, i sve to u okviru sudbinskog. Moira (ili Moire prema staroj religiji) predstavljaju jednu sferu uporedo sa sferom bogova i ljudi, ona koja je nepovrediva, nepromjenjiva i neumoljiva. Moira prisiljava na smrt kada je dosuđena, jer time omogućuje ciklus, jer sve je zapravo vječno vraćanje istoga (Niče). Jedino sa kružnog aspekta postojećeg, moguće je govoriti o odbrani života, a tako i smrti. Grk je iskušavao

¹⁹ Walter F. Otto. *Bogovi grčke*. Str. 241.

život kao dar bogova, a smrt kao usud koji je svakom dosuđen, povratak u druge predjele Haosa.

Konačnost izrasta iz vremenitosti, iz toga izrasta pojavnost i mogućnost egzistencije na način čovjeka, dok iz iste koja nije sama sobom nastala, progovara ona nijema suština svakim dahom i pokretom, pjesmom i plesom. Grčka tragedija i karakter koji u sebi nosi, stoji kao vrhunac iskaza grčkog duha, te upućuje na mogućnost mitskog govora, filozofskog mišljenja i umjetničkog stvaranja, sve u Jednom doživljaju bitnog.

Tek iz otvorenosti ka stradanju možemo da govorimo o slobodi, koja se ogleda u sudjelovanju čovjeka u onom božanskom, što je moguće zahvaljujući mimetičkom karakteru postojećega. Mit i kult, podražavanje i misao idu u jedno, u vezu religije, umjetnosti i filozofije, što jeste ideal grčke tragedije.

Uopšte kada se postavlja pitanje religioznosti kao i u svemu možemo da razlikujemo dvojako dejstvo, da li pridavanje smisla kao pretendovanja na konačan uvid tj. postavljenu istinu, ili ići jednim drugim putem koji bi se mogao nazvati putem prihvatanja kontingencije. Iz jednog savremenog tumačenja religije možemo da povučemo paralele koje su bitne i za naše istraživanje fenomena tragičkog, a isto tako i za razjašnjenje zagonetnog karaktera grčke religije. Ono zagonetno grčke religije leži u tako reći bezbrižnom prepuštanju tokovima sudbine, iako bezbrižno ima mnogo veće značenje no što se na prvu nadaje, i prije bi se moglo zamjeniti pojmom pouzdanja, čije je značenje nama modernima apstraktno. Čovjek se u jednom takvom dešavanju nije mogao ni brinuti o sebi na način na koji se briga predstavlja u naša vremena, naime briga je upućena na samu bitnost, ne na biće. Izvan okvira samotumačenja i samopromišljanja, uvijek se prije upinjemo ka onom zajedničkom, jer subjekt nije ništa drugo (bio) do sve postojeće, sve prostiruće, ukupnost bića, naspram samoga bitka.

Kao prvo i olakšavajuće uvođenje u samu tematiku krenućemo putem tumačenja pojma kontingencije, gdje se ista karakteriše s obzirom na slučaj, tačnije govori se o ekvivalentnim pojmovima²⁰. Pojam kontingencije kao jedan odlučujući pojam filozofije takođe se vezuje i za religijsko iskustvo, jer je to prije svega dosuđeno iskustvo ljudske egzistencije, iskustvo slučaja, a srodnost religije i filozofije se i nalazi u tome što izvire iz

²⁰ Herman, Libe. *Religija poslije prosvjetiteljstva*. IP „ALBATROS PLUS“, BEOGRAD 2012. Str.167-168.

jednog zajedničkog korijena, takozvane slučajnosti čovjekove egzistencije koja dalje ide kroz samorazumijevanje kao suštinsku mogućnost. U iskustvu slučajnosti leži dvojno držanje, gdje sa jedne strane stoji bezavičajnost i bestemeljnost, a sa druge već postavljena slika bez jasnog uzroka. Mi ljudi krećemo od onoga nepoznatog u samoj suštini, ka onome opet na tom nepoznatom temeljenom, ono što mi jesmo sa određenim sklonostima i već zateknutim sobom.

Čini se paradokasno za postaviti, ali sav pesimizam koji se pripisivao Grcima, u promišljanju kontingencije postaje jasniji, zapravo da se tu uopšte nije radilo o bilo kakvom vidu pesimizma. Naprotiv, radi se o beskrajnom prihvatanju karaktera svijeta, karakter koji ne znamo, ali se naslućuje, karakter koji je dinamičan i nestalan, i koji porađa nas na način iskušavalaca. Samo kroz iskušavanje ili podražavanje možemo i da stojimo u svijetu, što se iskazuje kroz religiozno iskustvo, a vidjećemo i slično kroz filozofiju.

Kao korektiv za svo naše tako reći uzvišeno mišljenje stoji teza o „prevladavanju kontingencije“ koja upućuje na sledeće: „(...) treba da označi životni stav na čije ostvarivanje procesi emancipacije i prosvjetiteljstva nemaju uticaj“²¹. Dakle kao korektiv iz slučaja, leži mogućnost samoosveštavanja jedne činjenice, da zaborav smrtnosti, zaborav bačenosti, i podređivanje zatim praktičnim ciljevima kako religije, umjetnosti, tako i filozofije nije jedini mogući put, koji se uspostavlja kao izvjestan u proteklim vijekovima. U tome se ogleda veličina Grka, koji su davno promislili kako vrlo, tako i puko življenje, čija se težina mjeri kroz iskušavanje egzistencije, iskušavanje kroz oslikavanje. U elementu prihvatanja bujica koje nose život, i tjeraju na neprestano osmišljavanje, u elementu prihvatanja podloge života i svake predstave, prihvatanjem dioniskog principa kao onoga koji daje prebogat sadržaj za uobličavanje apolonskim moćima, omogućuje se i pristup jednom tragičkom iskustvu, koje je i moglo poniknuti u jednoj takvoj kulturi koja je žrtvu prinosila kako Dionisu, tako i Apolonu u isto svetište, Delfe, iz kojega i potiče zahtjev za samospoznajom.

Na temelju grčke religioznosti koja se ogledala upravo u prihvatanja kontingencije izrečeno savremenim jezikom, leži i mogućnost postavljanja tla za promišljanje fenomena tragičkog, gdje život može biti iskušan kao najveličanstvenija

²¹ Ibid. Str. 197.

tragedija, stradanje i prihvatanje stradanja kao najvlastitijeg, i upravo kao onoga koje nas omogućuje na način bića kakvo je čovjek, jer izostaviti bilo koji trenutak od ponuđenog značilo bi prosto zaboravljanje ili prećutno zavaravanje, bitno, da smrt nema ništa sa nama.

Primjerom slučaja i kontignecije pokušali smo približiti i povući paralalu između jednog shvatanja religioznosti i filozofije, no međutim nikada se u potpunom ne smije uzeti kao sinonimno shvatanje, ipak u duhu grčke religije leži jedan drugačiji način pouzdanja u karakter postojanja. Grk ne barata sigurnošću kada govori o svom položaju kao da je on taj koji tu sigurnost pridodaje ili odriče nekom stanju, on je već uvijek uronjen u stanje gdje mu potvrda i konstatacija života uvijek unaprijed kroz njegove pretke biva naznačena kao ona koja je vječno u kretanju. Ali jedna nit je zajednička, posmatrati religiju kao izuzetan odnos prema postojanju, nikako u vidu iluzija i obećanih svijetova, u šta se lako pogled okrene: “(...) kad bi religija bila iluzija, onda bi prosvjetiteljstvo dovelo do njenog nestanka.”²²

Problem slučajnosti ljudskoga života se pokazuje kao nerazrješiv, možda je potrebno ostati doslijednim pa se ne zadati u striktno tvrđenje samoga slučaja kao izvjesnog, jer ono što je izvjesno, ne treba previdjeti, da nije u ljudskoj moći. Izvjesnost slučajnosti ljudskog života može se svjedočiti jedino iz njega samoga kroz iskustveno, ali zar baš to ne bi mogao biti privid, lijepi veo koji bi prekrio oči, jer za istinu je potrebno propasti!?

Iz istog razloga se vraćamo na jedan takav religiozan stav kakav je bio onaj grka, gdje se ne barata pojmovima izvjesnosti, pa čak ni izvjesnosti slučaja, već u okviru sveg događanja svijeta neprestano se iskušava svaka mogućnost, i slučajnost i pouzdanje, jasnost i maglovitost, sve suprotnosti ovoga svijeta iskušane u egzistencijalnom: “U tragičkoj perspektivi, djelati ima dakle dvostruko svojstvo: s jedne strane, to znači vječiti u samom sebi, odmjeravati za i protiv, (...); a s druge strane, polagati na nepoznato i nerazbirljivo, upustiti se u jedan predio koji vam ostaje nedokučiv, stupiti u igru

²² Ibid. Str. 245.

natprirodnih sila, za koje i ne znamo da li nam u sudjelovanju s nama, pripremaju uspjeh ili propast.”²³

2.2. Karakter grčkog pjesništva

Prije svakog razumskog rasuđivanja čovjekove pozicioniranosti u svijetu kao slučajne i neizvjesne, u grčkom pjesništvu se iskušava konačno i vječno, uvijek prikazano preko konkretne egzistencije koja je uvijek uslovljena božanskim djelovanjem. Religiozan stav je uvijek stav pjesnika. Mudrost koja se pripisuje pjesnicima uvijek je božanska mudrost, a oni tek bića koja slušaju i prenose vijest, kao medijumi božanskog, suština u liku iskazana. Pjesništvo je u grčkom svijetu uvijek bilo usko vezano za religioznosti, i time uvijek potaknuto na ukazivanje razlike između božanskog i ljudskog, na procjep koji mjeri egzistenciju. Samo onaj koji se mogao zadržati između, mogao je svjedočiti karakter konačnosti, razumjeti ga i time ne odbaciti, ne žuditi za nedostižnim, već platonovski rečeno orijentisati se ka božanskom logosu.

Svo upućivanje na neizvjesnost, slučajnost ljudskog postojanja, uvijek je već rečena i iskazana, radi se o tome da se ponovo vratimo onome zaboravljenom, i iznova nastojimo oživljavati misao, kao što je pjesništvo to činilo slavljenjem bogova i pjevanjem o herojskim djelima. Pindar je u davninama pjevao istine o čovjeku i bogovima, o mjestu čovjeka i mjestu bogova, i nepremostivosti razlike. Silen se obraća “Jadnom djetetu dana”²⁴ koje jeste čovjek, tj. prolaznom biću i time upozorava na mjeru koja je dosuđena čovjeku, jer “za čovjeka nije moguće sa njegovim ljudskim umom da traži božansko znanje, jer je rođen od smrtna majke.”²⁵

Duh tradicije Grka uvijek se tiče odmjeravanja bitka i bića, samo prikazano kroz razne likove, uvijek skrećući pažnju na način postajanja čovjeka onim što bi trebao biti, a što se ispunjava kroz pojam pouzdanja, pouzdanja u ono božansko: “Tijelo ljudsko uvijek

²³ Žan-Pjer Vernan. *Mit i tragedija u antičkoj grčkoj*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci; Novi Sad 1993. Str. 41.

²⁴ Pindar. *The odes of Pindar, including The principal fragments*. London: William Heineman/New York: The Macmillan CO. 1915 Str. 601
<https://archive.org/details/odesofpindarsand00pinduoft> pristupljeno 18.03.2018.

²⁵ Ibid. Str. 535.

podliježe prevladavanju smrti, slika života ostaje živa, ukoliko dolazi od bogova.”²⁶ Time se postavlja još u arhajskim vremenima pjesništva isti zahtjev, kao i potonji zahtjev filozofije za očuvanje mjere i nastojanje ka mudrosti i istini, koje se tiču žive igre tragičkog junaka, koja se igra u ostajanju i neprestanom iskušavanju razlike bitka i bića.

Tragedija se javlja kao jedan vid nakon vremena Homerovskog uticaja kao onaj činilac koji čuva univerzalnost kao princip kojim se rukovodi konkretna egzistencija: “U vremenu koje se činilo kao da odmiče što dalje od heroizma, vježbajući svoju moć u refleksiji mišljenja i pojačanoj emocionalnoj percepciji, nikao je iz novih korijena i dublje osjećani duh heroizma (...). Unesen je novi život u staru mitsku formu.”²⁷ Tragediji se moglo pristupiti u njenoj širini značenja samo ukoliko pristupimo i slici društva za koje su umjetnost, religija i filozofija bile forma nerastvorivog jedinstva.²⁸ Zašto je pisac tragedija mogao biti bitna politička figura tj. figura zajednice i njenog obrazovanja? Iz razloga što je pjesnik mogao uhvatiti dušu čovjeka psihagogijom, kao što nijedan rapsod nije učinio sa Homerom pjesmom²⁹, toliki je uticaj tragedija imala na dušu čovjeka. Definicija tragedije ne postoji, jer je njeno značenje suženo ukoliko se pokuša uvesti u kalup neke definicije, jer vulgarno je tumačenje ukoliko je spoznajemo samo kao književni komad i ništa više, jer prije svega nešto je moglo biti nazvano tragedijom samo ukoliko se ticalo ponornosti ljudske egzistencije, patnje koja joj je dosuđena, ali i radosti života koja je jedino na tom ponoru mogla da nikne.

O nadahnuću koje iskazuje prožetost pjesništva i vječne upućenosti na ono božansko svjedoči i Platon u mnoštvu dijaloga, gdje se ne rijetko govori o pjesnicima kao zanesenjacima i opsjednutima od strane bogova. Mudrost se jasno iskazuje kao mudrost koja nije proistekla iz njihove vlastite vještine: “Naime, oni govore to što govore zahvaljujući božanskoj sili, a ne vještini, jer da dobro poznaju jednu određenu stvar zahvaljujući vještini, oni bi poznavali i sve ostale stvari.”³⁰ Ovakav vid mudrosti biva skriven rasuđivanju ali nagovještvan u stihovima, posebno u ditirambima koji posjeduju jednu neuhvatljivost za racionalno tumačenje, već uvijek zahtjevaju već pomenuto

²⁶ Ibid. Str. 589.

²⁷ Werner Jaeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture, vol II.* Oxford university press, New York 1943. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.227202>, pristupljeno 18.03.2018 god. Str. 245.

²⁸ Werner Jaeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture, vol I.* Str. 246.

²⁹ Ibid. Str. 248.

³⁰ Platon. *Ijon.* Fedon, Beograd 2010. Str. 75 (534, d).

spajanje mitskoga i kultnoga. Karakter pjesništva, direktno proizilazi iz karaktera religioznosti kakva je vladala u antička Grčka vremena, te se kroz slavu bogova, prizma okreće na ljudski rod te daje pouke za život. Jer sve na kraju završava u odmjeravanju spram božanskog koje je orijentir za čovjeka, koji uvijek ima dvojne mogućnosti pristupanja u podražavalački odnos u čemu se uvijek iskušava prihvatanje ili zaborav nedostatnosti ljudskog, i uslovljenosti onim višim koje je uvijek nedostižno, a opet određujuće.

Pjesništvo uvijek jeste upućeno na božansko, tj. dolazi od ispunjenja koje nije stvar znaja ili vještine, već takozvane božanske milosti koja dodiruje čovjeka u njegovom odslikavanju, bilo to pjesništvo, umjetnost uopšte, ili pak filozofija koja niče u suprotnosti ali bitno određena onim naslijeđenim. Na filozofiji se na koncu ispostavlja naslijeđe u vidu razaznavanja onoga istinitog i opasnosti kada baratamo sa istima, čemu i svjedoči Platon problematizujući pjesništvo³¹.

Da bi se upustili u omeđivanje problema dvojnosti koji se uvijek nadaje u vidu prvobitnog iskušavanja konačnog i vječnog, te time i ljudskog govora i mišljenja, postojanja, moramo se uputiti ka tumačenju karaktera podražavaoca, jer čovjek to u svakom vidu jeste. Tragički karakter je uvijek bitan način podražavalačkog karaktera, riječ je o tome da omeđimo životno držanje koje neće odstupati od mjerenja, što jeste ujedno život određen tragičkim elementom.

³¹ Ibid.; Žan-Fransoa Prado. Uvod u čitanje Ijona. Str. 19-31.

3. POJAM MIMESISA

Na misao o religioznosti kakva je bila grčka, nedogmatska i otvorena za upliv raznih likova bitka, naslanja se takođe i promišljanje o mimetičkom karakteru kao usko vezanom za isto. Kako stvar stoji sa poimanjem religije kroz živo događanje likova i smjenu događaja, takođe i mimetičko mora biti obuhvaćeno jednim takvim nazorom, koji ide u skladu sa epohom mnogostrukog iskušavanja samoga bitka.

Porijeklo pojma mimesis leži u arhajskim vremenima pjesništva i religije, vremenu kako predhomerovskog doba, tako i nasljeđem kroz homerovsku epohu, pa sve do misli Platona, gdje je bitno na snazi jedan ontološki vid tumačenja, za razliku od svih postplatonovskih promišljanja koja su u mnogome strogo naučna tj. zasnovana na pogledu u ontičko. Prvobitno kazivanje o karakteru na koji nas upućuje pojam mimesisa kreće iz pjesništva, mitotvornih slika, umjetnosti kao one koja nastaje i prati kultno, a takođe zatim i misli izrasle na takvim predajama kao ona koja osmišljava i razumijeva dato, ali uvijek u vezi sa neizostavnim iskustvenim karakterom božanskog i ljudskog, veze između vječnog i pojedinačnog čime se i zadržava snaga i veličina koju vidimo u religioznom svijetu kakav je bio svijet Grka, jedan vječno bogati i životan, takođe i tragičan ali slavljen, svijet koji u podražavanju jedino biva mogućim, podražavanju višem od sfere ontičkog.

Šta jeste to što obuhvata pojam mimesisa? U prvim naznakama će se okarakterisati kao podražavanje, imitacija, oponašanje, preslikavanje, prije svega misliće se na preslikavanje postojećeg ili bića, no da li se u tome mimetičko iscrpljuje? Kada se vratimo izvornom značenju pojma, mora se priznati nejasnost, i potencijalna nemogućnost za nas moderne da mu i pristupimo, no sudeći po predaji mimesis se u Grčkom svijetu uzimao kao dvojak, što ide u skladu sa tumačenjem svijeta koji je uvijek svijet sukoba. U oba slučaja reći ćemo da se radi o podražavanju kao moći čovjeka kao bića koje je nedostatno, no pitanje se krije u tome šta se podražava, na čemu se i razlikuje određenje toga šta mimesis jeste, a takođe i mogućnost pripisivanja tragičkog karaktera postojanja.

Mimesis se prije svega tumačilo preko razumijevanja umjetnosti, gdje su nam najbolji sagovornici Platon i Aristotel, dajući nam dvije povezane forme, ali različitim

pristupima iznađene. Zajednički pristup se ogleda u priznavanju moći podražavanja kao suštinski dosuđenje čovjeku po njegovom rođenju, samo što slobodno govoreći Platon iskaže iz okrilja umjetnosti i isti podražavalački princip sagledava s obzirom na živo osvjedočavanje jednog života u polisu (paideia) pravednosti i razboritosti, dok Aristotel ostaje u okvirima umjetnosti dajući decidno tumačenje i izvođenje pjesničkog umijeća³². Tako i sama polemika oko dramskog djela tragedije, iziskuje isto sagledavanje.

U tumačenju pjesništva, a tako i tragedije kao izvrsnijeg vida dramskog predstavljanja kod Aristotela možemo vidjeti decidno razlaganje sastavnih dijelova, i svrhu tragičke radne i pjeva, dok takvo sagledavanje izostaje kod njegovog učitelja, gdje sama svrha kao takva, posjedovana, izostaje u konačnom ruhu, gdje se sučeljavanje sa fenomenom uzdiže na viši nivo promišljanja no što je to samo književni komad i stanja pročišćenja koje izaziva jednim katarzičnim osjećanjem. Podražavanje u umjetnosti tačnije u ovom slučaju u pjesništvu samom, vezuje se za samo podražanje radnje, te će se preko nje i iscrpiti pojam podražavanja i zadržati isključivo u vezi sa konkretnim bićem. Tako se i tragedija sagledava s obzirom na „(...) način kompozicije daje tragediju koja najviše odgovara zahtjevima umjetnosti“³³, gdje izostaje element nadilaženja konkretne egzistencije, no suprotno, svrha jeste u što izvrsnijem prikazu konkretne radnje, što se opet tiče moći čovjeka, i njegove uloge kao onoga koji nadilazi prirodno.

Nasuprot jednom takvom možemo reći naučnom sagledavanju, kroz okvir umjetnosti kao svrsishodne, podražavalačkoj vještini Platon prilazi sa oprečno, vaspitne strane, gdje se vještina ogleda u vjernosti ka Idejama (Dobrog, Pravičnog i Lijepog) tj. odmjeravanju postojanja kroz plemenito ili bezvrjedno same radnje.³⁴ Podražavanje se odmjerava strogo prema tome da li se tiče iskušavanja sfere bitka (tj. relacije bitak-biće) ili bića. Radi se o tome da se prikaže i moć podražavanja kao ona koja može biti upućena na nešto više no što je to sfera bića, te time i prilazimo već naslućenom karakteru mimetičkog, karakter koji je ocrtan u ukupnosti grčkih mitova, religije i na koncu filozofije kao nasljednika tradicije. Sada je riječ upućena ka jednom ontološkom horizontu razumijevanja mimetičkog, horizontu daljine i blizine, bogova i ljudi: „(...) grčku μιμησις valja razumijevati u njenoj daljini, tj. što je ona zaista značila Grcima u

³² Aristotel. *O pjesničkoj umjetnosti*. Kultura, Beograd 1955. Str. 8-9.

³³ Ibid. Str. 27.

³⁴ Platon. *Država*. Dereta, Beograd 2013. Str. 248 (603, c).

iskustvu umjetnosti i bitka, te u blizini, tj. što ona nama dalekima, oprisućena potresnim trenutkom razumijevanja, govori za našu egzistenciju.“³⁵

Dalje od svakog pratikularnog tumačenja mimesisa, radi ukazivanja na jednu putanju mišljenja koja se tiče „dubljeg“ karaktera egzistencije, trebalo je da ukažemo na neizostavno stajanje čovjeka u sjeni bogova, ili u poziciji upućenosti ka onome božanskom, koje ga na presudan način obilježava. Mimesis se iskazuje kao bitan način iskustva bivstvovanja, i to s obzirom na polarnost istoga, pod okriljem filozofije ta polarnosti i karakter mimetičkog dolazi do punog obuhvatanja. Stupanjem u filozofiju, i to filozofiju s obzirom na naslijeđe koje nosi u sebi, kako religije tako i umjetnosti, stupamo u živi govor, koji omogućuje da se nastavi opstojanje duha starih koje smjenom mišljenja nužno ide ka zaboravu, jer karakter objektivacije je takav, jednom porođeno iz duha ostaje vremenu na milost, i na potencijalno razumijevanje ili nerazumijevanje: „Filozofija nije vječna, nego je stalno umiranje i preporađanje onoga na vrhu i času obrata mišljenja što odbacuje novo sjeme.“³⁶

Nama bitno ocrtavanje granica tumačenja mimesis-a vezuje se za već postavljenu ontološku diferenciju kao onu u kojoj čovjek prebiva slučajem. Iz te određenosti izrasta i tumačenje načina bivanja, tačnije načina podražavanja, jer složili smo se da je riječ o jednom tako reći prozirnom biću, koje svoju puninu uvijek pronalazi u odnosu sa nečim. Sama činjenica nužnog odnošenja ka nečemu, uvijek zahtjeva živo iskušavanje, te time živo stupanje u sukobljavanje.

Ontološki horizont mimetičkog se može iskazati u postavci blizine i daljine bića i bitka. U osnovnom položaju uslovljenosti bića onime „jeste“, leži i osnovna razlika koja tvori odnošenje. A u datom odnošenju smještamo tematizovanje mimetičkog, tj. sam karakter odnošenja ili iskušavanja relacije bitak – biće.

Dosadašnji problem razumijevanja leži u zaboravu iskušavanja koje se tiče odnosa relacije, koji se nikada ne može svesti pod konkretna zapažanja, već uvijek i iznimno zahtjeva živo učestvovanje bića kakvo je čovjek, i neizostavno, nikada završeno i konačno posjedovano. Kako stvar stoji sa pjesnicima tako i sa filozofima, mimetičko svake vrste očitava živu igru iskušavanja koja jeste kroz približavanje i udaljavanje, ali

³⁵ Ozren Žunec. *Mimesis*. Str. 15

³⁶ Ibid. Str. 19.

opet bitna razlika jeste u tome, da li se tičemo relacija kroz samo bivstvjuće, ili ipak odnosa prema bitnome.

Kako okarakterisati mimesis blizine i daljine? Radi se o iskušavanju najboljeg i najljepšeg života, najdostojnijeg za živjeti, čemu nam Platon najjasnije svjedoči kako u tumačenju pjesništva, i kritikovanjem istog, tako razumijevanju mimetičkog karaktera. Jer egzistencija može biti omogućena na način duha grčke epohe, ukoliko se tičemo nužnog raspolućenog karaktera, i time iznalaženja puta ka onome što nas nadilazi svojom veličinom. Tako je Grk uvijek na putu podražavanja, ili iskušavanja, i prema tome na putu vrijednosnog ocjenjivanja života, koje u sebi uvijek krije i spasonosno ali i samu opasnost.

Ne treba uzeti za pravo da se na ovakav način čovjek može uzdići u sfere vječnoga, ili da se saznavno približimo istome, riječ nije o mogućnosti ili nemogućnosti uspinjanja u neke blažene predjele, kojima samo neki mogu pristupiti, svaka pomisao na spasenje iz konačnosti, postizanje izvjesnosti uvida ili slično, mora da se otkloni, jer već smo ukazali kroz karakter grčke religije, da se radi o postizanju najboljeg života ali s obzirom na prihvatanje konačnog i u toj konačnosti nikada završenog događanja. Bit grčke religije upravo leži u prihvatanju života kao takvog, cikličnog i protivječnog, koji se iscrpljuje u sukobima tj. događanju.

Dakle, odnošenje kakvo dobija naziv mimetičkog jeste stupanje u jednu igru postojanja, koja se tiče udaljavanja i približavanja, od sebe i povratno ka sebi, i dvojako. Tako i pitanje istine i neistine stoji kroz živo odnošenje, gdje nužno uvijek moramo postavljati odmak, i korektiv da se nijedan segment događanja ne uzima kao viši ili niži, što je nama već tradicijom negdje usađeno kao prividna a priori postavka. Tome nas Grci žele podučiti slikom religije, umjetnosti i filozofije koju su iznašli, jednu sliku čovjeka koja je ista kao i slika cijeloga kosmosa, jedno koje je uvijek mnogostruko.

Mimesis se javlja iz odnosa božanskog i ljudskog. Jer kako smo već naznačili bitak kako se sagledava u starogrčka vremena, jeste kroz prikaze bogova i ljudi, svijeta koji ide ka jednom. Ljudsko (biće) jeste ono koje omogućuje iskazivanje bitka kroz razne likove (jer lik je ono što dominira u grčkoj religiji), da li to bilo pjesništvo, slikarstvo, misao ili ples, sva bogata pozornica likova i slika onoga vječnog i nepromjenjivog događa se u ogledalu prolaznog života. Karakter smrti, ili karakter prolaznosti jeste onaj

koji omogućava svo dešavanje na način mimesisa, jer samo u prolaznosti može da se iskuša vječnost, samo u pogledu u smrt život može da se slavi, gdje dolazimo do onoga što nosi cijelo takvo postojanje, a to je dijalektika: “Konačnost čovjeka koji traži Platon misli iz njegovog odstojanja nasuprot bogu koji zna, a to pored svog religijskog smisla ima i svoju dijalektičku poentu. Ali nesvršivost, koja je skopčana sa ljudskim saznavanjem i mišljenjem kao i sa svim zemaljskim bivstvujućim, ne krnji veličanstvenost puta ljudskog saznanja koje je uvijek postavljeno u ono otvoreno.”³⁷ Pjesništvo, mitologija, umjetnost uopšte, muzika i filozofija sve ide iz Jednog istog izvora, onoga što omogućuje samo to da nešto Jeste.

3.1. Razlika ontološke i ontičke mimesis

Sagledavanje pojma mimesis-a kako u sebi nosi beskrajan podsticaj za upućivanje na sam duh Grka, takođe u sebi skriva upućivanje i na onu opasnost koja se uvijek nazirala u samom iskušavanju, tj. dvojako iskustvo bitka i nebitka, istine i neistine, sve u Jednome. Iskušavanje uvijek nosi opasnost na putu pri kojem iznalazimo određenje vlastite egzistencije. Dakle pri svakom stupanja u iskušavanje postojanja uopšte, uvijek se i u svakom vidu radi o manifestaciji bitka (što se lako može pod moći idealiziranja izgubiti) samo je pitanje na koje načine, jer i kada se okrenemo ka onome šta zaborav treba da jeste, način iskušavanja se mijenja, ili tako reći prilagođava. Iz mogućnosti iskušavanja koje je uvijek dvojako, nama bitno iskušavanja spram vječnog, ogleda se tragička pozicija podražavaoca.³⁸

Kako nam i Niče svjedoči, postavljeni princip volje za moć koji se uzima kao fluidno bivanje, koje jeste i koje se iscrpljuje u odnošenju, javlja se na mnoge načine, gdje jednom stupa u vidu aristokratske mogućnosti veličine, a sa druge strane manifestuje se u vidu mase ili onih koji nemaju potrebnu snagu za veće manifestovanje (više i niže manifestovanje ne smije pobuditi želju za nekim višim u smislu istinitijeg ili dohvatljivog ideala, riječ je opet o nužnom prihvatanju načina manifestovanja postojećeg). U svakom slučaju svaki segment onoga pojavnog, realnog, jeste vid manifestacije bitnog, život kao

³⁷ Hans-Georg Gadamer: Platonova nepisana dijalektika. Str. 149.

³⁸ Ozren Žunec, *Mimesis*. Str. 51.

sukob dva boga Apolona i Dionisa. Sa jedne strane bujica, snaga života koja se upušta u Jedno sa svijetom neprestano uspostavljajući ga i rušeći, a sa druge ono što omogućuje postojanje i individuaciju, mogućnost prekrivanja, sagledavanja i time opstanka na način čovjeka, čime se postavlja i temelj za tragičku pozicioniranost ljudskog bića.

Gdje leži opasnost iskušavanja? Smjestićemo je u gubljenje ili ne zadobijanju svijesti o dvojnosti principa, o polarnosti svijeta kao takvoga, o gubljenju svijesti o samoj konačnosti stupajući potpuno u pouzdanje ka prividu koji nam je dosuđen i time se orjentisati prema ispunjenju kratkoročnih ciljeva i zadovoljenju potreba kao mjerilu sreće u prvom planu, a gubeći iz vida predstavu opštosti i time mogućnost jedinstva i vezu sa stvarnim svijetom. Time se ništi i mogućnost zajedništva, i duša još može biti onakvom kakvu opisuje Platon dušu tiranina. Riječ je o gubljenju polarnosti naravno samo s obzirom na uvid čovjeka, jer stvari ostaju netaknute i pod mjerom koju sudbina dosuđuje čemu duh grčke religije svjedoči u iskustvu božanskoga kao onoga koje je nužno spleteno sudbinom za ljudsko biće.

Tako se jasno postavlja slika koja na najbolji način prikazuje razdor ili prijanjanje čisto uz jednu sferu postojanja, prijanjanje u ono našim moćima dohvatljivo, što je jedino i moguće ukoliko izostavimo element božanskog kao orijentir, jer ljudsko je suviše ljudsko (Niče) ukoliko je osamljeno: “Ako je pjesništvo nešto moglo značiti kao iskustvo bitka, onda će ono u epohi znanosti i tehnike kojoj je najtemeljnija značajka odvrat pogleda od konačnosti pa stoga i od bića u razlici spram bitka i naposljetku od bitka samoga biti samo ukras i dokolica radnog i svedjelatnog i svestvaralačkog no ipak ropskog ljudskog bića u planetarnoj tehnici”³⁹.

Na primjeru razlikovanja jedne muzičke i slikarske mimiesis jasnije je ocrтана i mogućnost ontologijskog i ontičkog sagledavanja iskustva koje prati čovjekovo nahođenje u svijetu. Isto je najjednostavnije sagledati s obzirom na zastupljenost subjektiviteta i objektiviteta, što se ocrтava i pri tumačenju umjetnosti, ili konkretno na primjeru takozvane smrti tragedije, koja i nestaje pri uzmaku jednog boga, ili zaboravu Dionisa⁴⁰ kao jedne mitske slike svega nadsubjektivnog, zaboravu koji ništi relaciju bitak-biće.

³⁹ Ibid. Str. 58.

⁴⁰ Vidi: Fridrih Niče. *Rođenje tragedije*. Str. 113-129.

Ono što je karakteristično uopšte za muziku jeste bespredmetnost, bespredmetnost, u vidu konkretnog predmeta, tj. najmanje učestvuje u materiji kao takvoj, te time i poseduje mogućnost izražavanja onoga neizrecivog u višem stepenu, ritmom i harmonijom. Sa slikarstvom stoji drugačije tj. uvijek je zahtjevan konkretan predmet. Uprkos ovoj razlici koja se tiče predmeta, a kao slika ocrta pojave koje želimo naznačiti, bitna razlika leži u razumijevanju, više no što je to u predmetima kojima se bave. I muzika može biti čisto podvrgnuta subjektivitetu, a slika upućivati na više no što je sfera ovozemaljskog. Jer u načinu razumijevanja ogleda se karakter koji se pridodaje.

Muzikačko-ontologijska mimesis tiče se uvijek jednog govorenja s obzirom na relaciju bitak-biće, iz rascjepa, govoreći nikada o konkretnom biću već o mogućnostima samoga bića, onoga što ga omogućuje, a što se ne može jasno predočiti već iskušati, dok slikarska-ontička mimesis, ono pod šta je zapalo i naše savremeno razumijevanje, tiče se slikanja samoga bića, tj. bića s obzirom na zaborav bitka, gdje se suština smješta u sam predmet, bježeći pred neizvjesnim karakterom postojanja. Mimesis označen kao odnošenje omogućuje govor kako o sferi bića i jedino u krugu istoga, ali više mogućnost iskonskiju od svakog bića, iskušavanje božanskog: "Grčko pjesništvo je "mimetičko" ne zato što "imitira" bića, nego zato što prikazuje ono bit čega je mimesis, naime biće u razlici i u pripadnosti nasuprot bitka i bitku, u njegovoj uvjetovanosti da bude i u slobodi od toga, drugim riječima: grčko pjesništvo je mimetičko jer je ukazujuće na bitak."⁴¹

Tako se nasuprot čitavoj estetizaciji života, vraćamo fenomenu kao takvom, neodvojivom od cjeline, koji nije smješten samo u subjektivitet kao takav. Tragedija koja je iznikla na tlu dioniskih misterija, pjevanjem o Dionisu i njegovoj smrti, a tako i ponovnom rađanju, pjevajući tako o cijelom krugu svijeta, cjelini postojanja i nepostojanja. Na datim mogućnostima iskušava se i život vrijedan življenja, jer jedino u odnosu sa božanskim život može biti opravdan, i osvjedočen. Tome nam svjedoči pesimizam Grka, koji je ispunjen drugačijim sadržajem nego što je to pesimizam koji pogađa modernog čovjeka, jer Grk nema problem sa smrću, već sa životom. Život ili postojanje je jedino oko čega se možemo pobrinuti za kratkoga vijeka, prihvatanjem konačnosti, a time okretanjem ka životu. Jer u svemu se radi o podražavanju, na nama je

⁴¹ Ozren, Žunec. *Mimesis*. Str. 64.

da rasuđujemo o tome šta jeste vrijedno podražavanja, i dok je rasuđivanje prisutno možemo očekivati trenutke jasnosti koji se samo rijetko jave, te se nekim čudom i čovjek osjeti dijelom cjeline, i istinskim bićem zajedništva. Jer ne može se vječno kako Platon govori, ostati u času slavlja, već je opet pitanje mjerenja i pripremanja za sledeći nadolazeći veliki trenutak i osvijetljenost velikog časa filozofije. Filozofija ako je težnja ka mudrosti (božanskoj), time noseći onaj erosni element u sebi nikada ne odstupa od karaktera svijeta, i ne prijanja uz stvarstveno i ostaje uz njega. Filozofija kakva se nadaje u Platonovoj misli, kod posljednjeg od duha starih, čuva crtu tragičnosti, uvijek upućivanjem na ono više no što se egzistencija na prvu nadaje, ono prema čemu treba da se odmjerava, i osvjedoči kao egzistencija koja je konačna prije svega.

4. DIJALETIKA – TRAGIČKO U DRUGOM RUHU

Pri stajanju čovjeka u svijetu, vidjeli smo da je nužan jedan iskušavalački ili podražavajući položaj. Ukoliko se radi o stajanju koje je uvijek stajanje s obzirom na polarnost postojećeg, na odnos kakav jeste ontloška diferencija, stajanje u razlici, život čovjeka ne može poprimiti neutralan ili besmislen ton. O fenomenu tragičkog možemo govoriti kao onome koji označava način stajanja konačnosti uvijek iznova iskušavane nasuprot vječnog bitka čime se insistira na samoj životnosti i događanju kao takvome. Fenomen tragičkog izrasta iz svijesti o konačnosti naše egzistencije, koja bez znanog početka, izvora ili temelja, biva prepuštena svijetu na odluku, nužnom uslovljenošću kako okolnoga što nas okružuje, tako i onoga mističnoga što nas susreće kad tad u životu, pa gdje je na nama i dosuđenim mogućnostima, kako ćemo se postaviti ka istome, da li odbacujući ili pak razumijevajući, dok potpunim ulaskom u mistično već bi značilo prelaziti granicu mišljenja i stupati u neizrecivo područje, područje ćutnje koje seže van okrilja filozofije.

Gadamer će reći: „Čini se da je zadatak ljudskog života to da ono bezmjerno stalno ograničava mjerom.“⁴² Ista postavka leži sada u upućenosti na Platonovu filozofiju, koja čini naslijeđem uslovljeno preoblikovano mišljenje. Kao filozof, Platon već stoji u jednoj poziciji takozvanog zaborava bitka⁴³, gdje se još samo može upućivati na arhajska vremena mitova i pjesnika, i iz čega izrasta uslovno rečeno novo tumačenje odnosa bitka i bića, ali uvijek i s obzirom na pojam logosa prikazanog u svojoj dijalektičkoj formi. Fenomenalni svijet sada biva okarakterisan kao živo dijalektičko djelovanje, gdje se na putu saznavanja nanovo iskušava osnovna i zagonetna polarnost Jednog i mnoštva. Tako i dalje ostaju naslijeđem duha starih sačuvani elementi koji omogućuju uopšte jedno tragičko osvjetločavanje egzistencije i to sada na način dijalektike, preoblikovano iskušavanje: „Ako se u Platonovim učenjima ne smije tražiti

⁴² Hans-Georg Gadamer. „Platonova nepisana dijalektika“. Agrafo Dogmata, Luča xx/2 (2003), Nikšić 2004. Str. 149

⁴³ Potrebno je naglasiti da zaborav ne bi trebalo da se uzima opet kao neki viši ili niži u vrijednosnom ili istinom određenom smislu, već kao karakter samoga mišljenja kakvo se nada u postojanju, kroz naslijeđe ali likom drugačiji karakter koji opet upućuje na nužnu dvosmislenost i protivrečnost postojanja, što opet krui u tragičkom karakteru.

nikakav čvrsti sistem izvođenja, već naprotiv njegovo učenje o nedređenom dvojstvu hoće da utemelji upravo nezavršivost jednog takvog sistema, platonovsko mišljenje ideja prikazuje se kao jedna opšta teorija relacije koja na uvjerljiv način ima za posljedicu beskonačnost dijalektike.⁴⁴

Na primjeru razumijevanja pojma mimetičkog jasno je vidljivo Platonovo promišljanje koje uvijek insistira na razumijevanju same razlike, i kritikovanje svakog previđanja. Njegova misao se prema pjesništvu, umjetnosti, uvijek ticala uvezanosti sa pojmom razumijevanja, i time odstraniti element opasnosti ili prostog zadovoljenja ili samoga estetičkog tumačenja. Tako i pojam mimesisa kod Platona biva zamijenjen pojmom *methexis*, gdje se ne radi isključivo o zamjeni pojmova, nego možemo reći korektivnom proširenju značenja i time upućivanja na opet uvijek prisutnu povezanost čovjeka sa bogovima, ili drugačije rečeno zasnovanosti ontičkog na samom ontološkom temelju. Kroz dijalektički način mišljenja, jasnim biva označen pojam *methexis*-a kao jedan odnos uzajamnosti ili učestvovanja, sa-sustvovanja ili splitanja⁴⁵, koji treba da označi uvijek prisutno zajedništvo koje je na snazi, zajedništvo iskazano na primjeru dijalektike, gdje se mišljenje uvijek vodi osnovnim principima jednog i mnogostrukog, koji zajedno tvore sav raspon svijeta i odnošenja kao beskonačnoga događanja, upleteno u konačno nedokučivo promišljanje mogućnosti oprisućena, onoga što daje mogućnost, a nema smisla, ni obličja, problem označen imenom *chora*⁴⁶. Tako jasnijom postaje i teorija Ideja, ne kao neka metafizički postavljena idealna sfera, dohvatljiva ili ne, već uvijek prisutno sudjelovanje istih sa konkretnim stvarima, gdje je uvijek naglasak na osnovnom problemu mišljenja, Jednog koje je mnogo i mnogo koje je Jedno.⁴⁷ Isti princip se manifestuje u već pomenutom stremljenju života ka ideji Arete.

Jedino iz težnje ka razumijevanju osnovnog odnošenja Jednog i mnogog koje nosi sve postojanje, a koje je na različite načine bivalo tumačeno kroz religijske ili pjesničke nazore, možemo i da se uputimo i na problem saznavanja koji uvijek i jeste moguć jedino iz razlike, gdje se uspostavljanjem iste u mišljenju dolazi do određenja neke stvari upravo prema tome što ona nije, i tako u vječnom ciklusu razumijevanja koje nikada nije

⁴⁴ Hans-Georg Gadamer: „Platonova nepisana dijalektika”. Str. 148.

⁴⁵ Hans-Georg Gadamer. *Čitanka*. (Platon kao portretista). Matica Hrvatska, Zagreb, 2002.

⁴⁶ Džon Salis, *Platonovo naslijeđe*. AGM, Zagreb, 2009.Str.

⁴⁷ Hans-Georg Gadamer. „Platonova nepisana dijalektika”. Str. 145.

dovršeno, i time osiromašeno. Sva filozofija ukoliko se tičemo duha arhajske antike koji još živi u Platonovom mišljenju uvijek se tiče jednog ukazivačkog karaktera, koji sada u uzmaku bogova, poprima drugi oblik, oblik logosa koji jeste taj koji upućuje na sferu suština gdje pojmovni jezik pokazuje svoju nemoć, a tako i misao gibajući i trgajući se, da zahvati u svo vrijeme, u sve mogućnosti: "Sve što je veliko i vrijedno izgleda da se ne može do kraja razumjeti i objasniti."⁴⁸

U vremenu koje istorijski naslijeđuje vrijeme mitova i pjesništva, sada se o mudrosti življenja ne okrećemo na način dosluha sa božanskim ili nadahnućem Muza, već se radi o putu saznavanja pod vođstvom uma, koji se javlja kao nužan put u odsustvu bogova. Logos koji uvijek jeste božanski, ili od boga, posjeduje onaj element koji dušu može da oplemeni, tome nas podučava Platon, propitujući kroz živu dijalošku formu, iskušavajući i suprostavljajući u kušnji, još jednom život čovjeka. Svo promišljanje ljudskog bića ide ka istome, osmisliti najbolji i najvrijedniji život, te sada u uzmaku bogova idemo putem pravičnosti spojene sa razboritosti.⁴⁹ Razlikovanje dvojakog načina postojanja tj. dvojakog načina iskušavanja ili podražavanja može se predstaviti još na sledeći način, preko razumijevanja vrline i poroka što ocrtava duh Grčke: „Njih je, naime, nužno saznavati ujedno, istovremeno i ono što je lažno i ono što je istinito kod suštine kao cjeline, posvećujući tome mnogo truda i vremena (...).”⁵⁰

Isti pristup se širi i na sferu saznavanja, koja se nadaje kroz dvojake mogućnosti, iz čega izrasta i Platonova „Izazivačka paradoksija”⁵¹ kako će reći Gadamer, koja proizilazi iz konkretne potrebe: „Platonovo postavljanje prema pjesnicima nije neka konsekvencija njegovog sistema koji mu nije dopuštao pravedniju ocjenu pjesničke istine, već jedan namjeravani izraz odluke koju je on postajući obuzet Sokratom i filosofijom namjerio protiv čitave državne i duhovne kulture svog vremena i njene sposobnosti da spase državu.”⁵² Platon svjedoči ulogu filozofije, predaje se zadatku koji se uvijek tiče jednog obrazovnog karaktera, tj. sačuvati ono starog shvatanja paideje, što je pojavom sofističkog duha izgurano iz bitnog govora.

⁴⁸ Zoran Arsović. *Sokrat: melodija filozofije*. Str. 138.

⁴⁹ Platon. *Pisma*. Tanesi, Beograd, 2012. Str. 47.

⁵⁰ Isto, Str. 57.

⁵¹ Hans-Georg Gadamer. *Dijalog i dijalektika / šest studija o Platonu*. PBF, Beograd, 2012. Str. 89.

⁵² Ibid. Str. 90.

U Sedmom pismu jasno je ocrтана Platonova, možemo reći zadaća, gdje se uvijek radi na istrajavanju ka filosofiji, iz čiste ljubavi i razboritosti, jer uviđa se na konkretnoj situaciji kako je uticaj i kako su vrijednosti nekada pravičnog i odmjerеног života izraslog na patnji i stremljenju, koji se moglo naslućivati iz predanja starih i pjenički nadahnutih ljudi kao što je bio Pindar, izrodilo u dušama još samo zatrovanih ljudi jednim sofističkim duhom, kojem podliježu kako filozofi, tako i pjesnici. Još se jedino u bavljenju pravom filozofijom⁵³ može sagledati šta je pravedno za ljudski život, i time očuvati iskušavalački način postojanja koji jeste tragičan, jer svjedoči i život i smrt, kako univerzalno jedinstvo tako i pojedinačnu osamljenost i patnju. Filozofiji biva dodjeljena zadaća čuvanja mudrosti koja je pripisana božanskom geniju u čovjeku, time što će upućivati na opasnosti života koji pristaje samo uz privid ili onome što je označeno kao mimesis ontičkog.

Naime, Platonova ocjena pjesnika nam svjedoči o jednoj konkretnoj potrebi, potrebi bavljenja filozofijom sada kao onom koja upućuje na vječni bitak, nasuprot pjesništvu i umjetnosti uopšte, u kojem se više ne može odlučiti istinitost ili ne: “(...) da li božanski ljudi kazuju istinu ili su se oni u vremenima koja su bila bliže bogovima vrlo razumijevali u njihovu istinu, a samo danas više ne, to Sokrat zbilja ne želi da odluči.”⁵⁴

Potrebno je razjasniti prastari sukob pjesništva i filozofije, što je uvijek sukob samo sa vulgarizovanim shvatanjem pjesništva tj. uopšte podražavalačkih umjetnosti, te i njihovo međusobno stajanje, odnos dvaju mišljenja, ali da bi isti bio predstavljen potrebno je uvesti se u ono što im je suštinski zajedničko, jer ni sukob ne može nastati sam od sebe, već u odnosu na nešto. Platon u desetoj knjizi Države, govori o zabludnom i opasnom pjesništvu, koje se ogleda u zavodjenja (zavodjenju pojavnošću i ostajanjem u sjeni), ukoliko se ne vodimo mjerom, jer umjetnost je redom treća od kralja, ali opet i neophodna, jer se od pojave kreće: „Nemojmo, dakle, vjerovati samo onome vjerovatnom što prizlazi iz slikarstva, nego pridimo i onoj duševnoj sposobnosti kojoj se i pjesničko podražavanje obraća, pogledajmo da li je ona plemenita ili bezvrijedna!”⁵⁵ Mjerenje ili odmjeravanje naspram višega daje i težinu jednog života, tj. daje mu karakter viši no što je onaj proživljen samo radi njega samoga, bez brige o onome esencijalnom. Svaka

⁵³ Platon. *Pisma*. Str. 35.

⁵⁴ Hans-Georg Gadamer. *Dijalog i dijalektika*. Str. 86.

⁵⁵ Platon. *Država*. Dereta, Beograd, 2013. Str. 218.

pojava time i pojava života u liku smrtnog čovjeka, skriva svoj izvor, jer izvor nikada ne može biti iskazan u vidljivom kao takav, jedino što je moguće jeste misliti odnos, misliti suprotnosti. Tako se u predstavi fenomena tragičkog skriva vječna uslovljenost čovjekov stajanja u svijetu kao onog koji je u rascjepu između višeg i nižeg, između savršenog i nesavršenog, između harmonije i disharmonije, između cijelog i pojedinačnog.

U razlikovanju ontološke i ontičke mimesis vidljiv je već i karakter prigovora pjesnicima, a tako i filozofima koji nemaju mogućnost tako reći muzikalnog pristupa postojećem koji je pouzdanje i osvjedočavanje smrtnog bića u onome vječnom. Spor pjesništva i filozofije može biti nadvladan osvjedočavanjem borbe koja se vodi za samu bitnost, za činjene života čovjeka harmoničnim u tolikoj mjeri koliko dozvoljava trenutak, naspram svakog iskrivljenja i disharmonije.

I pjesništvo i filozofija su usko prožeti jednim religioznim duhom koji je od suštinskog značaja za razumijevanje, i prepoznavanje onoga bitnoga, kao što umjetnost može da postane stvar zabave, tako i filozofija može da postane stvar isključivo čovjeka, opasnost leži u svakom segmentu čovjekovog promišljanja. Iskustvo koje pokušavamo obuhvatiti pod fenomen tragičkog uvijek stoji u rasponu između vjerovanja i mišljenja, religioznosti i uslovljenosti mišljenja istom, radi se o stepenu zastupljenosti jednog i drugog u okviru prolazne egzistencije koja iz svijesti o kraju okušava svoje domete. I pjesništvo i filozofija izrastaju iz istog temelja, beskrajne zagonetnosti postojanja, pristupljenoj različitim moćima duše, ali istom pravcu usmjerene, iskušavanju samoga bitka.

U dijalektičkoj formi mišljenja sada treba da jeste očuvana vječna težnja ka onome bitnom i određujućem, odmjeravanje spram njega, jer iz jasnog uvida, sve što se objektivira, prepuštenošću vremenu na milost i nemilost, uvijek nosti opasnost od iskrivljenja tumačenja. U dijalektici biva sačuvana ona ista drama ljudskog koju je tragedija smjestila na pozornicu ponornosti ljudske egzistencije. Zato u državi o kojoj piše Platon ne može da se govori na način da pretpostavke kojima razum barata tj. da važi neuslovno i da se dostigne i objektivira u potpunosti, već je riječ o tome da se sve dovodi pred mišljenje, rasuđivanje, i time sačuva od oskrnjavanja sam život koji nikada ne može dostići u ovozemaljskom ono što ideja jeste, ali može težiti. Pretendovanjem na konačno poznavanje istine, u skladu sa čim ide i ponašanje i vladanje, vodi život u

tiraniju i ono što Platon naziva polisom svinja, koji još funkcioniše samo prema potrebama i zadovoljenjima, kojima nema kraja te time porobljavanju duše u onome smrtnom koje prosto samo umire, a ne time i zadobija uvid u harmoniju postojanja koja je na djelu. Biti miljenikom boga, jeste biti na putu samospoznavanja, ili onim što Sokrat traži u vidu brige o sebi (a time i zajednici), kroz brigu o duši, što jeste briga za bitak. Time stradanje nije prosto stradanje i ne postojanje, već uvijek stradanje jednog lika koji je ispunio svoje potencijale i u duhu grčkog shvatanja vrline postigao ono dostojanstvo, koliko je to moguće za čovjeka, da boravi u blizini bogova ili savršenih i blaženih.

Filozofija se u vremenu kada se čini da religiozni uticaj jenjava, pokazuje kao ona koja čuva naslijeđe starih, i insistira na daljem nerazdvajanju takoreći misli i djela. Filozofija u vremenu Platona, na sebe preuzima onu odgojnu ulogu koja je nekada pripadala pjesnicima, jer u njoj još sija onaj trag božanskog iskazanog kroz umnost, koja omogućuje gledanje ili zrenje jednostavnog, Jednog. U filozofiji na način dijalektičkog mišljenja, koje se uzdiže iznad svake jednoznačnosti i postavljanjem primata na protivrječnosti postojanja, čuva se mogućnost i čuvanje tragičkog karaktera, tj. karaktera koji nam donosi ljudsku egzistenciju kao onu raspolućenu između konkretnog i univerzalnog. Tako se i filozofija pokazuje u izvrsnom smislu kao tragedija, kao traganje koje nema svoju konačnu završenost već zahtjeva zauzimanje mjesta i stajanje u nerazrješivom. Stajati u nerazrješivom znači ostati vjeran i pošten, jer sigurnost ne možemo zadobiti. Pogled iz protivrječnosti postojanja jedino može biti zabludan ukoliko se okrene ka ostvarenju lične nezavisnosti i slobode, jer tad se nužno pogled okreće ka sebi, i iz sebe crpi smislenost, što je vodilo u ništenje svega velikog, a time nedostižnog. Taj put vodio je u slavljenje privida. Lakši put je bio odreći se božanskog, i uljuljkano osmišljavati svoje slobode, koje su sve samo ne vjerodostojne.

Platon nam svjedoči jedan put mišljenja koji uvijek zahtjeva takoreći uspinanje od pojedinačnih stvari ka idejama, ili sakupljanje ka cjelom, jer čovjek je raspolućeno biće i time samostalno ne može da teži ka dobru: „(...) žudnji za cjelinom i lovu na nju ime je ljubav.”⁵⁶ Tek iz mogućnosti sastavljanja raspolućenih dijelova i čovjek može da u moru likova, ugleda ideju koja ih omogućuje, jer ljubiti uvijek znači ljubiti dobro.

⁵⁶ Platon. *Gozba*. MONO & MANANA PRESS, Novi Sad 2002. Str. 81.

4.1. Iskustvo i mišljenje tragičkog

Šta omogućuje to da se filozofsko iskustvo i mišljenje označi kao tragičko? Omogućuje ga onaj isti sukob čovjeka i svijeta, i time na poseban način izazvano samorazumijevanje. Tragedija i tragički karakter sagledavao se sa društvene, estetske i psihološke dimenzije⁵⁷, sada je riječ o pokušaju dodavanja četvrte tj. filozofske, koja se može smjestiti u jednu sintezu i kritičko rasuđivanje onoga što se ispostavilo kao tlo tradicije, a tako i uslovno rečeno novih uvida u karakter postojanja. Filozofija ukoliko stoji kao živo odnošenje kroz misao i govor prema cjelini postojanja uvijek će nužno označavati nekakav sukob, prije svega sukobljavanje već pomenute konačne egzistencije koja jeste čovjek, sa cjelinom postojanja, i tim putem gubiće i zadobijaće sebe, da li na način zaborava, ili ipak razumijevanja. Razumijevanje će uvijek značiti stajanje na nestalnom tlu, što se najjasnije manifestuje u razumijevanju pojma mimesisa.

Iskustvo i mišljenje tragičkog mora izuzetno biti vezano za razumijevanje vremenitosti, i uopšte mogućnosti postajanja i propadanja, nasuprot vječnosti koja ih je tako reći porodila, tj. uvijek se tiče poimanja jednog univerzalnog karaktera naspram svake pojedinačne objektivacije u liku koji posjeduje svoja ograničenja, prije svega smrću. Uvijek se tičemo prvobitnog doživljaja prolaznosti prije svega posmatrački, a zatim i udisanjem, uvlačenjem u lično biće i time ulazeći u borbu razumijevanja koja jeste svaki trenutak života ukoliko se osvjedočavamo ka onome suštinskom.

Borba za razumijevanje, nužda razumijevanja omogućuje svekolika iskustva uvijek istih ljudi, različitog lika, a iste (izgubljene) suštine. Uvijek na putu i uvijek na nesigurnom. Tako i tragička pozicija koju prije svega vidimo u misli antičke Grčke, nije nužno i nemoguća za modernog čovjeka, jer čovjek u bilo kojem vremenu ukoliko nadvlada konkretni sadržaj vlastite egzistencije, posjeduje mogućnost da se otvori ka osvjedočavanju onoga što se zove imenom bitka. Na koji način okrenuti se od sebe i upustiti u iskušavalački način postojanja, ostaje otvorenim pitanjem. Okolnosti u koje je moderni čovjek uronjen nisu naklonjene bilo kojem vidu promišljanja suštine, čemu nam svjedoči i situacija i lik filozofije kakav se predstavlja. Ali ključna pitanja ignorisali ih ili

⁵⁷ Pogledati: Žan-Pjer Vernan. *Mit i tragedija u antičkoj grčkoj*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci; Novi Sad, 1993.

ne, uvijek pogađaju i daju taj odmak potreban da se uputimo ka njegovanju pravog mišljenja, kakvo se nazivalo imenom filozofije, koja se u dugoj tradiciji obrazovanja čuvala i njegovala.

Naslijeđe jeste tačka u kojoj se omogućuju takva razmišljanja i stoji kao likom predstavljena nit koja prožima svaku dušu koja je jednom disala. Tako se u Platonovoj misli iskušava na novim snagama duha ili uma, koji se razilazi od pjesničkog mišljenja nužnošću vremena, sam bitak svijeta, svojstvenim izgledom odslikan, iznađen snagom uma koji je trag božanskog element podaren čovjeku iz mogućnosti sintetičkog nahođenja.

Ontologija se javlja kao promišljanje mogućnosti postojanja, koja stoji pod okriljem nauka o Jednom, koje kao zagonetka biva tumačeno preko osnovnog odnošenja inteligibilnog i osjetilnog, sve ukupno i zajedno sa propitivanjem mogućnosti. Bitak kako ga Platon sagledava javlja se u vidu prisustvovanja, čime se postavlja novi sukob, univerzalnog i konkretnog, iskušanog u traženju Mjesta, onoga što omogućuje, onoga što nosi naziv materije, prihvatiteljice, prostora prostora ili chore. U filozofskim raspravama, u dijalektičkom sukobljavanju nanovo se iskušava već u davninama postavljena relacija suštine i objektivacije, boga i čovjeka, bitka i bića, kroz zagonetno učenje o Jednom koje je mnogo, Jedno koje je izvan bića, a opet u sebi nosi mogućnost istoga, time šta jeste chora: “(...) choru označuje kao nevidljivi εἶδος – posredstvom kojeg se fenomeni pojavljuju, putem kojeg im se osigurava prebivalište u kojem se mogu pojaviti kao fenomeni, to znači kao ono drugo od inteligibilnog, drugo u smislu nesvodivom na inteligibilnost, nesvodivom na smisao.”⁵⁸

Zagonetka svijeta, sukob i iskušavanje kao krajnje crte tragičkog karaktera proima mišljenje, i to nužno tako da se tragedija javlja na način mišljenja kraja, sudbine i povijesti⁵⁹, sve ukupno obuhvaćeno dijalektičkim pristupom odmjeravanja kroz razgovor i razumijevanje. Ljudski život biva iskušan u aporijama mišljenja, u savitljivosti logosa traženjem i težnjom, što filozofija pobuđena čuđenjem kao početnim impulsom jeste. Tragedija kao takva naspram filozofije stoji u naslijednom odnosu, gdje se uvijek mora

⁵⁸ Džon Salis, Platonovo naslijeđe. Str. 71.

⁵⁹ Ibid. Str. 208.

postaviti jedan odmak koji krasi kako vještinu oponašanja i time odmak od istine, tako i veličinu tragičkog karaktera u zajedništvu sa logosom.

Već smo vidjeli kako zabludno tragedije leži u mogućnosti skliznuća u banalno prikazivajući ga suštim, isto tako sada u odbranu tragičkog karaktera može se uzeti veličina stajanja i čistine pogleda koja se može zadobiti pogledom u vječni karakter svijeta iskušan na biću kakav je čovjek i to nužno kroz patnju koja se ispostavlja kao čistilački element, stavljanjem fokusa ne na konkretno već na ono što se označuje cijelim, a time i neobjašnjivim u potpunosti. Takvo iskušavanje koje je uvijek prihvatanje ili razumijevanje karaktera svijeta, tj. njegove neuhvatljivosti i njegove jedinstvenosti, jeste svjedočenje tj. tragedija kao svjedok usuda.⁶⁰ Uvijek već baratamo sa ograničenjima prije svega pogleda, a zatim i svakog drugog vida odnošenja. Filozofija se uvijek pokazuje kao suštinski bliska tragediji, kroz vid tragičkog karaktera, jer je uvijek riječ o borbi za bitno, ali opet na njoj svojstven način.

U filozofiji je uvijek oprisućena tragička radnja, ukoliko misao nikada nije samo u konkretnom, jer snaga razboritosti i leži u mogućnosti skretanja pogleda sa konkretne radnje tražeći ono nevidljivo, ono što omogućuje. Fenomen tragičkog iskače iz polarnosti egzistencije u koju je čovjek uronjen, osvjedočavajući se spram nečega višeg no što je to samo ovozemaljsko. Dohvatanje konačnog stajališta nije u opciji kada govorimo o nezaključivosti postojanja, o iskušavanju kao načinu stajanja u neizvjesnom. Tako i fenomen tragičkog jeste uvijek fenomen prisutan kada je na snazi stupanje u dualnosti, i sagledavanje konkretne situacije kao one koja je uslovljena neznanom pozadinom, tj. priznavanjem nemoći, hrabro stajanje u životu čak i ako je propadanje dosuđeno. Sokrat je onaj koji svojom čudovišnošću zapanjuje Ničea, jer je on taj koji propada za svoj poziv, bez straha i očajanja, jer “vidi” šire i time oslobađa dušu obličja, jer upravo duša jeste mjesto gdje se nastanjuje nebesko ili izvorno vrijeme⁶¹.

Sve rečeno vodilo je ka omeđivanju jedne mogućnosti kakva jeste mogućnost iskušavanja tragičkog. Čovjek bilo u davnim vremenima, ili ipak današnjim, uvijek može zauzeti istu poziciju podražavaoca, i to podražavaoca s obzirom na bitnost. Dakle, iskušati život viši no što se na prvu pokazuje u saobraćanju pri svjetovnom. Takva kušnja

⁶⁰ Ibid. Str. 212.

⁶¹ Pogledati: Džon Salis. *Platonovo naslijeđe*. AGM, Zagreb 2009. Str. 162.

zahtjeva živo učestvovanje i time puno osvjetločavanje bića, uključenost svih stanja duha što je opet moguće ukoliko se odvažimo i izađemo iz zone prividne sigurnosti, i prihvatimo smrt kao najvlastitiji događaj postojanja.

Takvo osvjetločenje je moguće ukoliko dopustimo mogućnost transcendentnog određenja ljudskog bića, ili mogućnost premašivanja konkretne egzistencije što uvijek iziskuje jedan riskantan čin. Rizik leži u svakom odlaganju van sebe, koraćanjem ka nepoznatom. Sada se postavlja pitanje kako stajati na tako nelagodnom i neizvjesnom tlu, gdje sa jedne strane izlazimo iz svega što nam se čini poznatim ali u velikom nedovoljnim za osmišljavanje života, a sa druge ulazak u sferu neznanog gdje treba da stojimo prepušteni svijetu i time iskusiti jedinstvo. Kako bi drugačije izgledala tragička pozornica, već kao pozornica vječnog sukobljavanja onoga svjesnog i dohvatljivog, i to uspostavljenom na neizvjesnom karakteru svijeta, koji opet daje određenu milinu pri stapanju sa svime što prolazi prostim osjećanjem harmonije u koju smo uronjeni. Kako Biti onaj koji prolazi? Na tom pitanju se odlučuje mudrost, i vrlina.

Bilo da se radi o predstavi bogova i pouzdanja u iste, ili pak vjerovanju u ideju jednog Logosa koji pokreće cijeli svijet, ili bilo kojem drugom vidu, uvijek svjedočimo neku neznanu veličinu naspram naše nizine. Otkud uopšte dolazi to pozivanje ka nečemu velikom i bezmjernom čemu ne možemo prići više no što naslućivanje omogućuje? Još od vremena tragičkih junaka čovjek srlja i traži, misli i sebe oslovljava, ide putem koji ga vodi uvijek u neočekivano.

Polazeći od propadanja koje je svima dosuđeno, vuče nas nešto ka premašivanju istoga, premašivanju smrti time što je priznajemo. Šta znači uopšte priznati smrt? Da li to znači otvoriti se ka onome što nas suštinski omogućuje, ono koje nema imena, nema oblika, a tek našeg jasnog znanja. Sva vjekovna previranja tragičara, religioznih, filozofa, umjetnika sve se nekako sabira u istu tačku, tačku borbe konačnog bića sa onim neznanim. Nemajući svijest o sopstvenom rađanju, nemajući čak svijest ni o sklonostima koje nas vuku ka određenim stvarima kroz život, nemajući svijest o smrti, svo čovjekovo nahodjenje se zbiva u maglovitom tumananju kroz vrijeme koje nam je nekim slučajem dosuđeno. Trajanje tog vremena takođe niko ne poznaje, a tako ga olako shvatamo, kao vrijeme naših života. A šta ako to vrijeme shvatimo drugačije, kao ne naše, ne posjedovano pa time i izgubljeno, već kao vrijeme jednog trenutka koje oslikava samo

postojanje kao takvo? Ništa nije izvjesno, tome su nas Grci podučili u svojoj poniznosti pred onim što nosi naziv božanskoga, te time nasuprot prolaznosti koja se u empiriji da vidjeti, osmjelili se pogledati ka suprotnosti, ka onome vječnom.

U konačnome valja fenomen tragičkog označiti kao neizostavno stajanje čovjeka u svijetu koji jeste svijet prolaznog obličja, iz kojega gledanjem u bezdan postojanja uočava jedinstvo jednog cikličnog kretanja života, čime i njegova prolazna uloga učestvuje u bitnom. Samo ukoliko na život gledamo s obzirom na vječnu smjenu uobličenih djelova, koji harmonično djeluju pod okriljem jedne cjeline, možemo se nadati da će i životno odmjeranje čovjeka poprimiti bar jedan mali djelić harmoničnog odnosa te time osmisliti egzistenciju i moći slaviti život uprkos stradanju kojem je izložen.

Moći će se prigovoriti kao i svemu da se opet traži utjeha postavljanjem predstava nekakve svezemaljske harmonije, međutim nikada ne treba zaboraviti da se ovde radi o jednom radikalnijem vidu priznavanja antinomičnog karaktera postojanja, gdje mjesta za utjehu kao neku vrstu spasenja u ovozemaljskom ili sledećem životu, prema zasluži, naprosto nema: „Tražio si najteže breme: našao si samoga sebe, - i sada se ne možeš odreći sebe...”⁶²

Sve je u kretanju, i samo je pitanje koliko i sami sebe možemo prepustiti, kako živjeti sa pogledom u ništavilo i opet se vratiti u život vrijedan življenja? Na tom se tlu odmjerava fenomen tragičkog. Kako živjeti na pozornici na kojoj podjednako vladaju kako Dionis, tako i Apolon, i ne zaustaviti igru u kojoj se sukobljava načelo jedinstva i načelo individuacije, načelo vječnoga i načelo proloznoga? Kako zauzeti to specifično mjesto koje je tako reći zapelo između nizine ovozemaljskog iznad kojega se za stepenik udiglo, i između onoga prevazilažućeg koje nas zadirkuje ali ne dozvoljava potpunu blizinu?

Na životu je da iskušava: „Onaj ko je svoj duh zaista upravio prema onome što stvarno jest, nema vremena, o Adeimante, da spušta svoj pogled na ljudske stvari, da se bori sa njima i da se ispunjava zavišću i mržnjom, nego gleda i posmatra uređene stvari koje uvijek ostaju iste, u kojima vladaju samo red i razložnost (logos).”⁶³ Da li se mi još možemo osmjeliti i stupiti u život kao težnju za nekim višim častima i vrlinama no što ih

⁶² Fridrih Niče. *Dionisovi ditirambi*. Grafos, Beograd 1983. Str. 21.

⁶³ Platon. *Država*. Str. 157 (500, c).

sebi olako pripisujemo postizanjem nekih sitnih zadovoljstava? Možemo li mi još uvijek uprkos okruženju koje je davno raskrstilo sa svime što ne nosi duh utilitarnosti, zaroniti u ponore vlastitog života i time zahtijevati jedan drugačiji način života tj. život koji strijemi ideji onoga najvišega, Dobrog, Lijepog i Pravičnog, sve ukupno najvišoj vrlini, ne lako objašnjivoj, a tako i teško dohvatljivoj ideji arete, koja stoji kao temelj Helenskog svijeta?

ZAKLJUČAK

U ovome radu smo pokušali u jednom kratkom dahu obuhvatiti opširnu i prije svega temu bez jasnih rubova, koja nalaže upuštanje u bitan razgovor sa životom samim. Pri pokušaju naznake šta bi to bilo što leži skriveno pod fenomenom tragičkog morali smo da se upustimo u razumijevanje jedne kulture koja je prije svega bila utkana u sam život, možemo reći na dublji, istinskiji, neposredniji način, te time i dala mogućnost da se pokušamo osvjedočiti u način egzistencije koji zahtjeva izrazito opasan ili riskantan put, put iskušavaoca, ili onoga koji se upušta u odnos sa, kako ništećim tako i stvaralačkim elementom života. Obrise fenomena smo tražili kako u religijskom shvatanju, umjetničkom stvaralaštvu, tako i u znanju filozofije koje je bilo bogato i šire u svakom smislu no naše danas, jer je prije svega bilo zahtijevano i odlučeno iz života, iz pitanja kako osmisliti ono temeljno, gdje mu tražiti uzor, kako razumijeti patnju, a tako i radost, na kraju u čemu se ogleda sreća. Iskazali smo kako je biće čovjeka uvijek već biće podražavanja, te time se već jasno postavlja neupitna potreba života ka iskušavanju mnoštva fenomena, a zatim i razlučivanje suprotnosti. Krajnje označavanje jednog života kao tragički iskušanog značilo bi odmjeravati sebe, svoje biće, uvijek uvezano sa svijješću o osnovnoj razlici bića i bitka, tj. iz uvida u razliku postaviti svoj život na bitno drugačijim temeljima no što je to svakodnevni, biti preobražen.

Dakle, biti onaj koji prolazi, biti onaj koji propada, znači biti onaj koji prihvata svoju konačnost i iz tog prihvatanja okrenuti se ka životu, jer ukoliko strahujemo od nepostojanja, život podređujemo uzaludnom bježanju i tumananju. Za Grka je bilo bitno kako umrijeti, ne sama činjenica smrti kao kraja ovozemaljskog lika, već uvijek prije primat leži na tome kakav će se život izgraditi iz svijesti o konačnosti i kraju, i da li se isti može označiti kao valjano proživljen ili u skladu sa vrlinom (*arete*). U dostizanju ideala, tj. ispunjenja potencijala jednog lika leži takoreći smislenost postojanja, jer heroj može biti neko ko je izvrstan, ko se osmjelio umrijeti za svoj poziv. O herojskom činu najbolje nam svjedoče tragedije nastale u vremenu Sofokla, gdje se jasno ukazuje na uvezanost ljudske egzistencije sa onim univerzalnim karakterom koji presudno ocrtava život, i to tragičkim karakterom, jer se uvijek zahtjeva stradanje ukoliko se vodimo višim no što je to zakon propisan ljudskom rukom.

I dalje stojeći u jednom dalekom i u mnoštu isposredovanom odnošenju ka egzistenciji, ili epohi simulacija kako nam svjedoči većina savremenih filozofa, pokušali smo se upustiti u razumijevanje jedne stranosti, koja se opet ispostavlja kao najbliža u takozvanim prvim i posljednjim, vječnim pitanjima filozofije ili života. Pobuda na pisanje koja dolazi iz neupitne nužnosti razumijevanja ili iskušavanja vodila nas je i ka omeđivanju ovoga fenomena, koji smo smjestili u antinomičan karakter samog postojanja, koji izrasta u odnosu konačnog i vječnog, boga i čovjeka ili ontološkoj diferenciji, različitosti koju jedino možemo da svjedočimo, razlici bitka i bića. Svo stvaralaštvo helenske kulture bilo je uslovljeno najstarijim problemom i dalje vječnim problemom mišljenja, tj. kako postoji ideja Jednog koje je mnogo, i kakvu važnost traženje mjesta u mnoštvu fenomena pod okriljem harmonije koja se naslućuje ima za naš život. Reći ćemo presudno važenje, jer s obzirom na zauzimanje mjesta konačne egzistencije koja iskušava nešto više od sebe, u rascjepu između bitka i bića, smjestiće se i mudrost koja je presudna za životno nahodjenje.

Tako nam Grci svjedoče o potrebi njegovanja duše, koje se smješta u pojam obrazovanja, i to njegovanje pogledom u ono dostojno i mudro, jer ukoliko se ne vježbamo u znanju, u razboritosti, tj. ne prebivamo u blizini blaženih, duši ne rastu krila kako je opisano u Fedru, već pada na zemlju bivajući zarobljena gledajući u sjene, jer antinomičnost djeluje kroz sve, tako i u predjelu duše. Duša sama stoji u rascjepu koji je rascjep bitka i bića, jer „dušom prolazi ontološki rez: jedan njezin dio je nešto božansko, neprolazno, druga dva donja dijela su nešto smrtno, takoreći tjelesno.“⁶⁴ Gledanje s obzirom na rez koji ima ontologijski značaj, rez koji mjeri sve postojeće, čovjek je primoran izaći iz svakodnevnog i uputiti se ka nepoznatom, tj. odlaziti od sebe i lagodnosti u koju je uronjen, te na test staviti dušu i vježbati se u samovladanju koje je moguće ukoliko se duša uzdiže ka nebeskom mjestu: „A ono nadnebesko mjesto niti je dosad ikoji pjesnik na zemlji dostojno opjevao niti će ga ikada opjevati. (...) Ono bebrojno i bezoblično i nedodirljivo biće, koje stvarno postoji, može da ugleda samo kormilar duše, um; a oko toga bića prebiva na tom mjestu pravanauka.“⁶⁵

⁶⁴ Thomas A. Szlezak. *Čitati Platona, i dva eseja o jedinstvu Platonove filozofije*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2000. Str. 116.

⁶⁵ Platon. *Dela (Ijon, Gozba, Fedar, Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon)*. Dereta, Beograd 2006. Str. 99.

Ukoliko se priljubljujemo uz sliku postojanja kakva se na prvi pogled nameće, svaki drugi put nam izmiče, tako je uvijek neizbježna zadaća postavljena pred nas ukoliko nastojimo ići putem filozofije, koji je uvijek put sinteze, pojedinačnog i cijelog, put koji gleda ka harmoniji dijelova. Ideal ljudskog života se tako postavlja u pojam mjere, koji svoju važnost ima u pozicioniranosti čovjeka u životu i to s pravom mjerom kako tjelesnog, tako i duhovnog, tj. kako univerzalnog, tako i individualnog. Jer jedino kroz sintezu možemo govoriti o punini života, jer jedino ljubljnjem i težnjom ka mudrosti ili cjelini, možemo izaći iz samoće jedinke, i zakoračiti u zajedništvo sa drugim. Predstava tragedije u Ničeovim očima slika harmoniju koja se odigrava na pozornici, harmoniju smrti i života, obličja i razobličjenja: „(...) helensku tragediju shvatamo kao dioniski hor koji sebi opet uvijek iznova nalazi oduške u jednom apolonskom svijetu slika. (...) apolonsko predočavanje dioniskih saznanja i uticaja (...).“⁶⁶ Život se ispostavlja kao neprestano previranje dvaju božanstava, previranje u kojem se odlučuje život kroz živu igru postojanja.

Samoća modernog čovjeka upućuje na udaljenost i zaborav onog uzora koji se mogao nazirati u antici. Postavlja se pitanje, da li je i dalje moguće tražiti zajedništvo ili težiti ka jedinstvu, u vremenu kada se sve nadaje kao krajnje izolovano i usamljeno? Nužno je postaviti pitanje u čemu se ogleda naša egzistencija, da li je moguće ponovo zaroniti u svijet u kojem će opstojati vertikalna između ljudskog i božanskog, i time povratiti smisao? Grk nije mogao imati predstavu pojedinačnog kao samostalnog i to kao bitnog, nužnošću mišljenja koje se uvijek ticalo opštosti, koje je insistiralo na pitanju o suštini. Svaka individualizacija je bila shvatana kao slika ili lik onog suštinskog, čemu svjedoči bogata mitološka uslovljenost svakog mišljenja. Intelikt je bio neodvojiv od religijskog doživljaja⁶⁷ i time uvijek gledajući i vodeći se božanskim principima, gdje mjesto za puko analiziranje stvarnosti i postavljanje subjektivnog kao principa nije bilo moguće. Duh antičke epohe jeste duh jedinstva svih dijelova, primat je uvijek stavljen na harmoniju što jeste orijentisanje ka božanskom, dok svaka disharmonija upućuje na izopačenost i pokazuje se kao pogubna za čovjeka i način njegovog života. Svijest o pojedinačnom je neizostavno postojala, ali u jednoj takvoj kulturi gdje se misao i

⁶⁶ Fridrih Niče. *Rođenje tragedije*. Str. 96-97.

⁶⁷ Pogledati: Zoran Arsović. *Sokrat: melodija filozofije*. Str. 143.

djelovanje ne mimoilaze nikako nije pojedinačni lik mogao dobiti svoju bitnost sam iz sebe. Jer svaki lik je nužno uslovljen suštinom koju odslikava, zaboraviti taj odnos, suštine i objektivacije, bitka i bića, znači izgubiti smisao.

LITERATURA

- Aristotel. *O pjesničkoj umjetnosti*. Kultura, Beograd 1955.
- Arsović Zoran. *Sokrat: melodija filozofije*. Fedon, Beograd 2012.
- Gadamer Hans-Georg. *Platonova nepisana dijalektika*. Agrafa Dogmata, Luča xx/2 (2003), Nikšić 2004.
- Gadamer Hans-Georg. *Dijalog i dijalektika / šest studija o Platonu*. Pravoslavni bogoslovski fakultet, Beograd 2012.
- Gadamer Hans-Georg. *Čitanka*. Matica hrvatska, Zagreb 2002.
- Đurić Miloš M.. *Istorija helenske književnosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1971.
- Žan-Pjer Vernan, Pjer Vidal-Nake. Mit i tragedija u antičkoj grčkoj I. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1993.
- Žunec Ozren. *Mimesis: Grčko iskustvo svijeta i umjetnosti do Platona*. Latina et Graeca VPA, Zagreb 1988.
- Krcumović Dušan. *Dobro i Demijurg*. Agrafa Dogmata, Luča xx/2 (2003), Nikšić 2004.
- Libe Herman. *Religija poslije prosvjetiteljstva*. IP „ALBATROS PLUS“, Beograd 2012.
- Niče Fridrih. *Rođenje tragedije*. Dereta, Beograd 2001.
- Niče Fridrih. *Dionisovi ditirambi*. Grafos, Beograd 1983.
- Niče Fridrih. *S one strane dobra i zla / Genealogija morala*. Dereta, Beograd 2011.
- Otto Walter F.. *Theophania*. Matica hrvatska, Zagreb 1998.
- Otto Walter F. *Bogovi grčke*. AGM, Zagreb 2004.
- Peter Sloterdijk. *Mislilac na pozornici*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.
- Pindar. *The odes of Pindar, including The principal fragments*. London: William Heineman/NewYork:TheMacmillanCO.1915.<https://archive.org/details/odesofpindarsand00pinduoft>, pristupljeno 18.03.2018 god.
- Platon. *Država*. Dereta, Beograd 2013.
- Platon. *Pisma*. Tanesi, Beograd 2012.
- Platon. *Dela (Ijon, Gozba, Fedar, Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon)*. Dereta, Beograd 2006.
- Platon. *Ijon*. Fedon, Beograd 2010.

Platon. *Gozba*. MONO & MANANA PRESS, Novi Sad 2002.

Platon. *Alkibijad*. Bukefal, Beograd 2014

Robert Grevs. *Grčki mitovi*. Nolit, Beograd, 1995.

Salis John. *Platonovo naslijeđe*. AGM, Zagreb 2009.

Thomas A. Szlezak. *Čitati Platona, i dva eseja o jedinstvu Platonove filozofije*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2000.

Werner Jaeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture, vol I*. Basil Blackwell, Oxford, 1946. <https://archive.org/details/werner-jaeger-paideia-the-ideals-of-greek-culture-vol1>, pristupljeno 18.03.2018 god.

Werner Jaeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture, vol II*. Oxford university press, New York 1943. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.227202>, pristupljeno 18.03.2018 god.

Werner Jaeger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture, vol III*. Basil Blackwell, Oxford 1946. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.13760>, pristupljeno 18.03.2018 god.

Биографија

Бојана Мандић, рођена 08.11.1993. године у Босанском Петровцу. Основно и средње образовање је стекла у општини Прњавор. Након завршене Средње економске школе, уписује Филозофски факултет у Бањој Луци, смијер Филозофија. Исти завршава одличним успјехом у датом року. Исте године након дипломирања, наставља студије Филозофије уписујући се на мастер програм Филозофије.

**КОМИСИЈА ЗА ОЦЈЕНУ
ЗАВРШНОГ (МАСТЕР) РАДА
„Феномен трагичног код Грка“
кандидаткиње Бојане Мандић**

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВИЈЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ**

На сједници Наставно-научног вијећа Филозофског факултета у Бања Луци одржаној 14.06.2018. године именована је комисија за оцјену мастер рада „Феномен трагичног код Грка“ кандидаткиње Бојане Мандић. у сљедећем саставу

1. др Зоран Арсовић, редовни професор Филозофског факултета у Бањој Луци, предсједник
2. др Миодраг Живановић, редовни професор Филозофског факултета у Бањој Луци, члан
3. др Мирослав Дринић, редовни професор Филозофског факултета у Бањој Луци, члан

Комисија је анализирао мастер рад „Феномен трагичног код Грка“ кандидаткиње Бојане Мандић и подноси сљедећи

ИЗВЈЕШТАЈ

1. Подаци о кандидату

Бојана Мандић, рођена 08.11.1993. године у Босанском Петровцу. Основно и средње образовање стекла је у општини Прњавор. Након завршене Средње економске школе, уписује Филозофски факултет у Бањој Луци, одсјек филозофија. Након дипломирања, наставља студије на другом циклусу одсјека за филозофију Филозофског факултета у Бањој Луци. Током студија кандидаткиња је показала завидне резултате како на финалним испитима, тако и кроз учешће на активностима током вјежби.

2. Обим и структура рада

Мастер рад „Феномен трагичног код Грка“ кандидаткиње Бојане Мандић написан је на 59 страница текста са проредом 1,5.

1.2. Садржај рада

1. Од модерности ка антици

2. Пут образовања у антици

2.1. Карактер грчке религиозности

2.2. Карактер грчког пјесништва

3. Појам мимесиса

3.1. Разлика онтолошке и онтичке мимесис

4. Дијалектика – трагичко у другом руху

4.1. Искуство и мишљење трагичког

На списку радне литературе наведено је 30 библиографских јединица

3. Теоријска и методолошка утемељеност истраживања

На овај начин структурисан рад омогућава филозофско-теоријски приступ у пропитивању теме. С тим у вези, у раду су примјењене методе:

- а) анализе примарне и секундарне литературе,
- б) метода компарације и класификације,
- ц) метода дедукције и генерализације

Овакав теоријски подухват нужним је начином у вези са феноменолошком и херменеутичком методом. Разлистати феномен трагичког данас захтијева завидно умијеће интерпретације и тумачења старих текстова. Оно што одликује овај рад јесте јасна свијест да ови текстови не стоје једноставно за себе, нити тако могу стајати. У њихов стварни садржај већ су ушла разна искуства, читави животни склопови. Ту је приказана форма живота, живота у неком облику који је нама стран. Много више од текстова они су прикази свијета, и бивајући таквима, одашиљу позив на разумијевање.

4. Резултати истраживања

Рад настоји пропитати „трагичко“ у свој дубини и ширини повјесног појављиваља феномена. Још од античких времена трагичко се неизоставно везује за човјекову судбину (или главну одредницу исте), за пролазни карактер живота из којег опет извире свако даље нахођење. Из коначности и пролазности, из својеврсне мањкавости, човјек постаје „главни актер“ свог збивања. То је позорница његова постојања, мјесто гдје се изводи „комад живота“ увијек у

близини са појмовима божанског, миметичког, судбинског, митолошког, логосног, пјесништва и сл.

Кандидаткиња у почетним дјеловима рада зналачки показује у којој мјери је трагичко као феномен пресудан за разумијевање укупне грчке културе. Проблематски али и значењски „трагичко“ постаје сржни феномен филозофије. Она своје родно тло има у дубинама грчког трагичког разумијевања живота. Прарећи јој генеалогiju кандидаткиња вјешто улази у онај условно речено „предфилозофски период“, који се везује за прва знана казивања грчке митологије, пјесника (Хомер, Хесиод), па преко тумачења митолошког, настоји стићи до самог говора о логосу, или настанка саме филозофије. Филозофија у изворном облику изникла из самих мистичних темеља није била слијепа за наслијеђе из којег је поникла, како се то данас воли представљати. Посебна је вриједност рада у отклањању предсрауде и стеротипе у разумијевању филозофске дјелатности код Грка, те у повезивању вијековима раздвојених области човјековог дјеловања, религије, умјетности и филозофије.

Од пресудног значаја за цијело истраживање јесте освјетљавање улоге и карактера религиозности код старих Грка. Не треба заборављати да је божанско темељна смјерница укупног грчког духа; без ње несхватљиво би остало духовно држање Грка. Грчки *Weltanschauung* истовремено је и *Gottanschauung*. Поглед на свијет не може а не бити поглед на бога, јер, најзад, све је пуно богова. Стога, кандидаткиња упозорава да сва духовна настојања Грка треба гледати у једној визури обрнутој у односу на нашу како не би оцурила и основна интенција тог духа. Према ријечима Гетеа: Грци нису смјерали да богове учине људским већ су увијек ишли за обоготворењем човјека.

Кроз излагање и тумачење појма религиозности код Грка долази се до могућности исказивања миметичког карактера постојања, или подражавалачког човјековог постојања. Карактер грчког постојања у битном је одређен феноменом трагичког. Он је у сржи сваког људског саобраћања са свијетом, и као главну карактеристику носи уску прожетост божанским, што се јавља као предуслов за смјештање трагичког у саму филозофију. Јер један живот може бити означен као трагедија (не у романтичарском смислу) једино из близине, а тако и недостижности онога највишег и најдостојнијег поштовања и предавања себе истоме, упркос све неизвјесности и несигурности у коју смо као смртна бића смјештени. У неизоставном карактеру јединственог начина сагледавања свих ствари, античком грчком периоду, биће омогућено и повезивање и излагање онтолошког карактера трагедије.

Тако нужним начином мисао Платона долази у центар, јер он је „једини“ који је под окриљем јединства постојања помирио супротности у својој суштини, те у својој филозофији приказао сву величину грчког духа.

Његова филозофија, уосталом као и људска егзистенција, непрестана је и „велика борба“ (*Država*, 608b) – трагична борба против заборава времена. А филозоф је „велики борац“. Истински трагичар и трагичар Истине. Парадоксално, у недостојности истини, показује се највеће људско достојанство – достојанство створења, а у нашој слабости сва наша снага. Пролазношћу и пропадљивошћу све је погођено и све потресено, па и човјек. Али пролазан и коначан човјек код Платона баш као и у трагедији не мора смејста бити и бједан већ је управо „дражестан“.

Заиста, „коликоје дражестан човјек“, каже један Менандров лик, „када је доиста човјечан“. Чак и колико је радостан! Шта ако је човјечно *eo ipso* радосно, увијек обасјано свјетлошћу искона? Онда и платоновска филозофија коа увод у раодст постојања, али и трагедија радости.

А која трагедија то није? Зар слава и радост нису врхунци трагичког осјећања. По правилу у антици трагедије су трилогије окончаване празновањем и драмом која слави божанско заснивање празника. Трагедија човјека беспштедно ставља пред страшну истину, али само да би из тог страшног засвјетлио златни сјај радости и славе. Истина излази на видјело – хоризонтална неразумност охолости бива савладана вертикалном неразумношћу крика. Трагедија за Грке није (као што модерност мисли) злокобна неизбјежност већ неизбјежност радости, или: „није у несрећи колико у чињеници да смо изручени некој трансценденцији“ (Ф. Ото). Немогућност да човјек има посљедњу ријеч обавезан завршетак има у великом крику. Еурипид, стога, без проблема завршава *Медеју* (као и *Хелену*) ријечима: *неочекивано богови отварају пролаз...* Кад Софокле у *Едипу на Колону* даје хору да пјева безутјешне Силенове ријечи, Хелдерлин ће рећи: *у њега се оно најрадосније изриче у тузи*. Не пјевају Грци, нити мисли, показује кандидаткиња, жељом или вољом да уљепшавају свијет, већ из дубоког увида да тако јесте – радост је на извору и на увиру, радост је у темељу. Значио овај живот ужитак или патњу, Грк у њему испод наслага оног *како јесте* увијек прионалази и оно што *заправо јесте* – лијепо-вјечно-радосно.

Пут у несхваћену радост и никад схватљиву радост, није ли то и пут платоновске филозофије, филозофије у рађању? Радост као њен резултат, не резултат напора, него резултат који уз сав напор ипак долази од другдје?

Негдје другдје не значи у друге свјетове како се то воли приказивати. Филозоф се спушта у ово овдје, у неукрашено свијета и човјека, не остављајући свој трансцендентни простор, али то није мјесно премјештање, посриједи је прилагођавање нашим слаким мрежњачама нечега што је *увијек ту* али није мјесно. Одједном ово *овдје* пуно зла и боли постаје бремнито и нечим другачијим.

У том смислу, показује овај рад, и оно друго и сасвим другачије код Платона не настаје из отпора према овом *овдје* већ из дубоког продора у њега (увида) и наслућивања његових љепота. *Другдје* није само тежња напаћене душе него и позив који долази од преобиља. Није његово питање како изаћи према нестварном Другом, већ како бити посве присутан у стварности. Не узлеће он душом у друге свјетове како би овај негирао јер каквог би онда сјаја било у тој филозофији?

Зар онда код њега не би онда моглчи чути једно *Carpe diem* – обери дан. Но како то обавити? Како чистим рукама обавити бербу и псотићи зборност, сабраност? Како побрати а да се *Carpe diem* не претвори у *Tolle diem* – одбаци дан? *Како продријети на мјесто гдје већ јеси?* – можда би ово питање Терезе Аквилске могла стати сва драма људске егзистенције?

Овај рад је убједљиво показао – филозофија јесте бијег од земаљског, али није срамотни бијег већ бијег из срамоћења (запалости) оног *овдје* и *сада* у прихват најчишће садашњости и змаљскости – баш оне која цвате у захвалнсоти Добра. Управо ту лежи тајна „весела науке Грка, коју је Запад, заодијевајући је у властите моделе умности, упорно губио.

4. Закључак и приједлог

У раду *Феномен трагичког код Грка* кандидаткиње Бојане Мандић дато је веома озбиљно херменеутичко сагледање једног од најзначајних феномена европске културе - феномена трагичког.

Резултати и нова питања с којим кандидаткиња сучељава савремену мисао свједоче о несумњивом дару увиђања суштиских егзистенцијалних проблема и њиховог теоријског уопштавања..

На основу свега наведеног, комисија констатује да мастер рад *Феномен трагичког код Грка* кандидаткиње Бојане Мандић у потпуности испуњава све потребне критерије и својим квалитетом заслужује да се приступи његовој одбрани. Зато предлажемо Научно-наставном вијећу Филозофског факултета у Бањој Луци да прихвати овај извјештај и омогући одбрану овог рада.

Бања Лука, 05. 07. 2018. године

Комисија:

Проф. др Зоран Арсовић, предсједник

Проф др Миодраг Живановић, члан

Проф. др Мирослав Дринић, члан

УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНОГ МАСТЕР/МАГИСТАРСКОГ РАДА

Име и презиме аутора мастер/магистарског рада **Бојана Мандић**

Датум, мјесто и држава рођења аутора **08. 11. 1993. Босански Петровац, БиХ**

Назив завршеног факултета/Академије аутора и година дипломирања

Филозофски факултет УНИЛБ 2015. године

Датум одбране завршног/дипломског рада аутора

Наслов завршног/дипломског рада аутора

Академско звање коју је аутор стекао одбраном завршног/дипломског рада

Професор филозофије 180 ЕЦТС

Академско звање које је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада

Мастер филозофије 300 ЕЦТС

Назив факултета/Академије на коме је мастер/магистарски рад одбрањен

Филозофски факултет УНИЛБ

Наслов мастер/магистарског рада и датум одбране

Феномен трагичког код Грка, 17. 07. 2018.

Научна област мастер/магистарског рада према CERIF шифрарнику

N001 - Filozofija

Имена ментора и чланова комисије за одбрану мастер/магистарског рада

Ментор: **проф. др Зоран Арсовић**

Чланови комисије: **проф. др Миодраг Живановић**

проф. др Мирослав Дринић

У Бањој Луци, дана **11. 07. 2018.**

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је
мастер/магистарски рад

Наслов рада Феномен опраћивост код Грка
Наслов рада на енглеском језику The tragic phenomenon of Greeks

- ☒ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☒ да мастер/магистарски рад, у цјелини или у дијеловима, није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☒ да су резултати коректно наведени и
- ☒ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци 12.07.2018

Потпис кандидата
Begun Madon

Изјава којом се овлашћује Филозофски факултет/ Академија умјетности
Универзитета у Бањој Луци да мастер/магистарски рад учини јавно доступним

Овлашћујем Филозофски факултет/ Академију умјетности Универзитета у Бањој
Луци да мој мастер/магистарски рад, под насловом

Феномен трајинкот код Ђрка

који је моје ауторско дјело, учини јавно доступним.

Мастер/магистарски рад са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату,
погодном за трајно архивирање.

Мој мастер/магистарски рад, похрањен у д и г и т а л н и р е п о з и т о р и ј у м Универзитета
у Бањој Луци, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце
Креативне заједнице (*Creative Commons*), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
- ☒ 2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је
на полеђини листа).

У Бањој Луци 12.07.2018

Потпис кандидата

Bojana Manjick

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије
мастер/магистарског рада

Име и презиме аутора Бојана Манџић
Наслов рада Феномен праћивости код Јрка
Ментор др Зоран Арсовић

Изјављујем да је штампана верзија мог мастер/магистарског рада идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци 12.07.2017

Потпис кандидата
Бојана Манџић